

Het leven betrapt

Moeilijk en makkelijk achter de dingen komen

Max Dendermonde

bron

Max Dendermonde, *Het leven betrapt. Moeilijk en makkelijk achter de dingen komen*. Met illustraties van Charles Boost. Internationale Uitgeversmaatschappij Het Wereldvenster, Baarn 1952

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/dend001leve01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de [gebruiksvoorwaarden](#).

I Van vijf tot vier op het Leidseplein

... alwaar wij ontdekken, dat Amsterdam een dorp is en het Plein een brink. En alwaar wij een aantal divers gepluimde nachtvogels volgen en wij (niet te diep) in hun glaasjes kijken.

Het is vijf uur, plotseling is het voor miljoenen vijf uur, en dat betekent duizend keer, tienduizend keer iets anders. Voor honderden betekent het: *een glas*, betekent het: *het borreluur*. Nú mag het. Het stoplicht staat op groen, het begrip jenever is legaal geworden, het ligt een kort moment in de openbare zone. En overal in de stad trekken de barkeepers hun jasje recht, vegen zij met hun natte doek de bar glimmend en zetten zij zich gereed, in Centrum, Zuid, Oost, West en zelfs in Noord, die stad in een andere wereld. De vermoedigen, die even hun gedachten willen verzetten, worden verwacht. Ze zijn welkom.

Het is dus vijf uur. Op trams en fietsenstallingen en parkeerplaatsen loopt het storm, en de stad begint door vele slokdarmen koortsig te slikken, met volle stulpingen, van stoplicht tot stoplicht. In de Leidsestraat zijn die stulpingen het dikst en het dichtst. Fietsremmen knarsen, limousines grommen zacht als ontevreden beesten en trams staan hoog en steil te wachten op de bruggen, met onverstoorbare hooghartigheid. En dan knipt het groen en gaan trams en auto's en fietsen verder door de slokdarm naar de grillige, ruime maag van het Leidseplein, waar het verkeer zich splitst naar rechts en links, naar het tochtige West, het warmere Zuid en zelfs naar de donkere diepten van Oost. Enkele kleine resten blijven hangen in de maag, auto's zwaaien be-

hoedzaam af naar het vierkante parkeerplein bij de Schouwburg, fietsen worden gestald en voetgangers zoeken de weg naar bar en restaurant; want het Leidseplein is niet alleen verkeerscentrum, het is Amsterdams eerste uitgaanscentrum. Op het asfalt geeft het geraas en gewemel en geglinster Amsterdam de allure van een wereldstad, waar duizenden en duizenden onbekend aan elkaar voorbijgaan, maar achter de gevels vertoont de stad een ander gezicht: het gezicht van een modern dorp, waar velen elkaar kennen. Het is een kleine wereld in een heeal.

Ja, om vijf uur is op het Leidseplein Amsterdam een dorp geworden en het plein zelf een brink. Honderden komen hier dagelijks, of enkele keren in de week of zeker enkele keren in de maand, en vaag hebben al die honderden iets gemeenschappelijks: 'Hij komt óók op het Leidseplein'. Het is een club zonder een vast ledental, zonder statuten, zonder voorzitter - want Bacchus regeert hier zelfs niet in alle harten -, het is het vage verbond van een sfeer. Het Leidseplein grijpt en bindt en houdt vast: bij Cambrinus zus, bij Eylders zo, bij de Vliegende Hollander of De Leydse Poort weer anders, maar altijd op zijn Leidsepleins, en geen mens kan precies zeggen wat dat is. Maar overal is iets ondefinieerbaars hetzelfde, in het Americain, in de Paradise Bar, zowel als op De Kring, hoe vreemd dat ook klinkt.

Er zijn er zelfs, die beweren, dat de jenever op het Leidseplein anders smaakt dan elders, precies zoals het leidingwater van de ene stad verschilt met dat van de andere. Maar dat zal wel overdreven zijn.

Het Leidseplein is het vreemdste plein van Nederland. Want het is meer dan het brede stuk van Leidsestraat tot Leidsebosje, dat die naam heeft. Eigenlijk be-

gint het plein al bij de Prinsengracht, bij Dikker en Thijs. Loopt u maar eens mee, rechts de Leidsestraat in, langs de bar Il Cavallo met daarnaast de steeds drukke bar Le Vinicole. Even binnengaan? Ga maar aan de bar zitten, ja, naast die magere, ietwat onverschillig lijkende man met zijn geplooid gezicht. Hij is een van de honderden 'van het Plein'.

Zijn naam is Piet Daamen en hij is nu al ruim een jaar eigenaar van het azijnfabriekje 'Concordia'. Hij is acht en dertig jaar, heeft een paar handels- en boekhouddiploma's en heeft al van alles gedaan in zijn leven, is zelfs - in de oorlog - administrateur geweest in een hotel in Zuid-Frankrijk, nou ja, voor de moffen. Piet maakt zijn azijn chemisch - er is geen kunst aan, jongens - en hij doet bijna alles helemaal zelf. Hij heeft één man in dienst, een reiziger, en samen rooien ze 't wel zo'n beetje. 't Is hard werken anders, dat niet, maar Rie uit Zalt-Bommel - zijn verloofde sedert twee jaar - ziet brood in deze business, ze heeft er haar centjes in gestoken en dat geeft verplichtingen. 't Is daarom hard werken, elke dag weer. Een borrel om vijf uur smaakt daar best op, niet? Piet Daamen komt elke avond bij Le Vinicole. Hij knobbelt daar met de barman. En de borrel is er niet duur.

Laten we verder gaan, even de Lange Leidsedwarsstraat in met de broodjeswinkel van Fred Fontijn en daarnaast het zwak alcoholische café Eureka. Dan de Leidsestraat maar weer in, langs het snelbuffet-restaurant v.d. Steen, en de volgende hoek om het Leidseplein op: Reynders, het café dat vooral voor de oorlog in trek was bij artisten en dat er de laatste jaren weer heel aardig inkomt, verder het visrestaurant Rienstra, de

bar-bodega Le Berry, Châlet Petite Suisse, met daarboven het Wiener Café, daarnaast Le Normandie, en als laatste in de Korte Leidsedwardsstraat de artistenkroeg Eylders. Roezig, maar niet duur. Goed, ga dan maar binnen. Allemaal artisten hier? Vergis u niet. Kijk, déze man bijvoorbeeld is geen habitué, hij komt hier slechts zelden.

Het is mr Alphons Drewes. Hij is twee en dertig, heeft sedert drie jaar een eigen praktijk, die al heel behoorlijk loopt, meest civiele zaakjes. Hij werkt hard, komt er 's avonds weinig uit, alleen een enkele keer met zijn vrouw, voor de bioscoop of de schouwburg. Zijn vrouw en dochtertje van twee zijn vanochtend voor een paar dagen naar zijn ouders in Eindhoven vertrokken en mr Drewes moet nu maar in de stad gaan eten. Maar een uur geleden dacht hij plotseling aan Leiden en zijn studententijd en hij heeft nu heel andere dingen in het hoofd: hij wil bij een borreltje wat praten met zijn oude vriend Koos, die iets geworden is bij een persagentschap en die nu en dan een enkel gedicht publiceert. En nu zit mr Alphons Drewes in deze rokerige, rumoerige ruimte op hem te wachten, zomaar, op goed geluk.

En nu maar weer de frisse winterlucht in en terug naar het Plein. Hier op het hoekje is het Leidseplein-Theater, dan - naast de Grafmonumentenzaak 'De Zuil' - Old Inn, vroeger een wat kale zaak voor taxichauffeurs, maar de laatste jaren opgeklommen tot een luxere klasse, daarnaast Broodje Kootje, verder het Thee- en Koffiehuis 'De Oude Schouwburg', speciaal voor chauffeurs. En daarna de Lijnbaansgracht op, want die hoort, met het kroegje Cambrinus (voor intellec-

tuelen...) en de dancing Caliënte, ook bij het Plein. Terug om de Schouwburg heen, de Marnixstraat in, langs de melkfabriek, en let u eens op het veelzeggende woord 'nachtlogies' op de deuren. Chez Rosé gezien? Dan oversteken, de achterkant van Bellevue zonder meer voorbijgaan, deze deur was vroeger de ingang van De Koepel, de sociëteit voor intellectuelen en kunstenaars, maar deze club is nu verhuisd naar een bescheidener plaats in de stad, en nu staat er trots boven deze deur: Domino, Dancing-Floorshow, daar kunt u uw geld heus wel kwijt. Daarnaast vindt u het Theater de la Mar, dat misschien zijn definitieve bestemming nog wel eens zal vinden. En nu weer het Leidseplein op, rechts af langs het grote Americainhotel, de Leidsekade op, en zie daar het grote gebouw van Bellevue - voor vergaderingen, diners en feestavonden -, daarnaast het stille en mysterieuze, óók grote Paloni, en verderop eerbare burgerhuizen, met ergens - misschien, misschien - een minder eerbaar er tussen. Aan de overkant van het Leidsebosje het grote hotel van de A.M.V.J. en aan het einde van het plein, in de blinde darm van de Leidsekade, het dure restaurant Lido. Dan langs het 't gehele plein overheersende gebouw van Hirsch - mode, mode en luchtvaartmaatschappijen - rechtsaf. Niets te zien in die steeg? Hier is de luxe nachtclub Casino, jawel, vlak naast het lange Huis van Bewaring. De Weteringschans over. Dit is het Kleine-Gartmanplantsoen, dit is de eetsalon Bejo. Even de Leidse Kruisstraat in, kijk daar, in dat onaanzienlijke pand is de Paradise Bar, dan weer terug, naar de City-Music-Hall, waar men van rustige muziek kan genieten en het City-Theater. Verder, verder, dit is Caramella, voor later op de avond, en deze

stoep voert u naar 'De Kring', de artistenclub, en juist, dit is cafetaria De Bock met daarboven - ook dáár kunt u eten - 't Gekroonde Spinnewiel, en dit grote restaurant op de hoek heet Moderne. Rechtsaf. Nu zijn we weer op het Plein. We lopen langs het politiebureau en gaan, om even uit te rusten, 'De Leydse Poort' binnen en gaan zitten aan de ronde, zacht verlichte bar. Wie dat eenzame meisje daar in de hoek is?

Dat is Hilly, voor wie het pas dag wordt om een uur of drie, vier 's middags, 's winters zeker. Ze is negen en twintig en goed in het costumnaaien, maar daar doet ze nu al in geen jaren meer iets aan. Ja, de een maakt dit mee, de ander dat, 't is allemaal zo gezellig niet, maar 't rolt zoals 't rolt. En wie weet, misschien komt er nog wel eens iemand, die een beetje zekerheid geeft. Maar dan zal ze niet meer zo stom zijn als toen met die Albert uit Breda. Je leert wel wat, als je ouder wordt, dat is zeker. En Betty zegt altijd: 'Maak er geen drama van, kind. Ze mogen ons best.' En zo is het. Hilly gaat altijd eerst naar Eyclers 's middags, voor haar eigen gezelligheid. En voor Betty, en de anderen. Maar ze houdt niet zo van die kale artisten, ze geeft meer om zakenlui. Daarom gaat ze om een uur of vijf naar 'De Leydse Poort'. Voor een àndere gezelligheid. Misschien.

Kom, verder. We gaan rechts de Korte Leidsedwardsstraat in, precies, hier is de deur voor 't Swarte Schaep en La Mère Benelux - beide uitvindingen van Nicolaas Kroese -, en verderop is De Smidse, allemaal zaken voor smulpapen, en dan nog de dancing 'Golden Steps'. Aan de overkant zien we het cabaret Villa d'Este en daarnaast het restaurant 'De Boerderij'.

Ja, daar is het nog stil op dit uur, maar toch zijn er al juist twee heren binnengegaan. 'Dag meneer Hemmes', zegt de ober, 'dag meneer Jellesma'.

Anton Hemmes is directeur van een groot carrosseriebedrijf in het Noorden van het land en Johan Jellesma eigenaar van een tricotage-fabriek. Als ze naar Amsterdam gaan, gaan ze het liefst samen. Hemmes weet wat lekker eten is, en Jellesma is een aardige grappenmaker. Hij is al tien jaar weduwnaar, zijn zuster doet zijn huishouding, en ze doet het best. Het zijn grote mannen in hun vak en grote mannen in hun stad ook. Maar nu is het even anders: Amsterdam is ver van huis, nietwaar, al geeft Hemmes ook weinig om dingen, nou ja, die eigenlijk niet zo horen. Een goed diner en een borreltje en nog eens een borreltje, alles best, maar niet zoals Jellesma. Gelukkig begint die altijd laat met zijn grappen. En dan moet het nog zo uitkomen ook. En nu gaan ze eerst lang en lekker eten, en dan, ze hebben de kaartjes al, gaan ze naar de eerste avondvoorstelling van het City-theater, om een beetje bij te komen. Dat doen ze altijd zo. En dan... Nou, dat zullen ze wel zien.

Wij lopen door langs het Chinese Restaurant Nanking. Hier, in hetzelfde gebouw als de K.L.M., is het cabaret Extase. Als we de hoek omslaan, zijn we weer in de Leidsestraat met De Vliegende Hollander, en daarboven, ga maar eens mee, De Cockpit. 't Is hier gezelliger dan beneden, maar ook duurder, maar ja, als je, zoals sommige mensen, hier zakelijk zit...

Cor de Rooy komt hier niet zoveel meer op het Leidseplein, daar hebben Hermien en Lieftinck een stokje voor gestoken. Zijn twee jongens zijn allebei al

op het gymnasium. Cor is de eerste vertegenwoordiger van een der belangrijkste drukkerijen en hij doet graag zaken in de stad. 'Een beetje napraten bij een borreltje' heet dat, en op de declaratie-lijst: 'Representatie'. Cors grote klanten zijn zijn vrienden, en deze vriend - Neuteboom - is reclame-chef van een limonade-fabriek. Cor noemt Neuteboom altijd gewoon Nico, en Nico zegt altijd gewoon Cor en na vijf uur zijn het 'ouwe jongens'. Zo eens in het half jaar. Voor 'een klein borreltje'. Maar dat betekent altijd: Hermien opbellen omstreeks half acht. 't Is voor de zaak, Hermien.'

Verder maar weer, langs het Indische Restaurant Bali - hier was vroeger Kempinsky -, langs de Ritz Lounge, waar de dames 's middags zo graag thee drinken. Dan staan we weer aan de Prinsengracht, waar we ook begonnen zijn, bij Dikker en Thijs, en daar gaan we nog even binnen. We zetten ons aan een tafeltje naast dat van een man, die daar kennelijk zit te wachten, op een zakenrelatie, of op een vrouw.

Als het eraf kan, houdt Karel Knaap veel van uitgaan, maar hij gaat nooit zonder zijn Annie, die verkoopster is in een warenhuis. Annie houdt ook wel van uitgaan, maar ze is zuinig, en ze wordt altijd moe, als het duur gaat worden. Karel is een en dertig en al eens gescheiden, maar over enkele maanden zal hij met Annie gaan trouwen, want de zaken gaan best. Vandaag was het helemáál in orde. hij heeft maar liefst vijfduizend ballpoint-pennen in één klap weggestoten. En dat moet nu gevierd worden. 'Nee, een jonge, ober.' Om half zes zal Annie komen.

Het is nu zes uur. In De Boerderij hebben Hemmes

en Jellesma zich al door de hors d'oeuvre en de champignonsoep heengewerkt, en ze zullen het nu rustig aan doen, 'met een fles Château Neuf du Pape, als u heeft', zegt Hemmes. Karel Knaap en Annie zitten aan de bitterballen bij Dikker en Thijs en hebben besloten straks bij Rienstra vis te eten. In De Cockpit, waar het nog steeds niet erg druk is - dat komt later op de avond pas - bestelt Cor de Rooy de zesde en begint Neuteboom, die er óók tegen kan, over 'die van die vent op Piccadilly Circus, als je hem nog niet kent'. In Le Vinicole verliest, ondanks de drukte van de keeper, Piet Daamen zijn derde knobeltje. Hij begint er over te denken zijn boekhoudingen morgenavond maar af te maken. Mr Alphons Drewes heeft zijn vriend Koos niet zien komen opdagen en laat zich in het overvolle Eylders nu een goedkoop borreltje afbietsen door een sloom, dik meisje, dat zich Betsy noemt. Die heeft het dus beter dan Hilly, die nu in 'De Leydse Poort' al een uur vaagjes zit te wachten op die man van eergisteren, die misschien terug zou komen. Maar wie weet, misschien komt er wel een ander.

Om zeven uur is het borreluur nog steeds niet dood, maar ook al niet meer in volle glorie. Langzaam lopen de bars leeg en loopt Broodje Kootje vol. Ook De Rooy en Neuteboom zijn daar van de partij en later komt Piet Daamen binnen. Hij bestelt melk en drinkt het als zijn eigen chemische azijn, 'maar 't mot, om het vol te houden straks', en hij neemt nòg een glas. Mr Drewes heeft ineens genoeg gekregen van het gezwets en gedoe in Eylders en heeft besloten een hartig hapje te gaan eten bij Rienstra, en daar ontmoet hij Karel Knaap en zijn verloofde, die hem wenken, want

Mr Drewes heeft Karels echtscheiding behandeld en samen eten ze nu gebakken schol. Hemmes en Jellesma zitten in De Boerderij aan de koffie met cognac en roken langzaam en soeziger een sigaar. En Hilly zit nog steeds alleen in 'De Leydse Poort'. Aan de apenootjes. Maar om acht uur heeft ze aanspraak aan De Rooy en Neuteboom, die nu een kalme periode zijn ingegaan, met bier. Ze hebben zich gedrieën begeven in de filosofie van het huwelijk, daar draait het toch altijd op uit. Annie en Karel Knaap en Mr Drewes hebben van een trio uit de provincie, dat plotseling vertrekken moest, een stel kaartjes overgenomen en geven nu hun jassen af aan de garderobe van het Leidseplein-Theater. Hemmes en Jellesma komen weer een beetje bij en gaan zich interesseren voor de hoofdfilm in het City-Theater. En Piet Daaman is teruggegaan om in Le Vinicole verder te knobelen.

Tussen acht en negen is het vrij stil op het plein. Daar gaan lijn 1 en lijn 2 als macaber verlichte lijkkasten heen en weer en daar rijden af en toe de taxi's uit de donkerte naast de Stadsschouwburg weg. Vrienden en gelieven ontmoeten elkaar voor een rustig gesprek bij American of Moderne. Het City-Theater loopt, het Leidseplein-Theater loopt, de Schouwburg loopt.

Ruim negen uur wordt het drukker. De eerste voorstelling van het City-Theater gaat uit en het bioscooppubliek verspreidt zich nu over het plein. Bij de haltes ontstaat gedrang, in de taxi-hoek begint een groot, grommend leven, en de garderobe-juffrouwen van de bars komen handen te kort om jassen en mantels aan te pakken. De muziek zet in. Het dansen kan beginnen.

Het is nu tien uur. De Rooy en Neuteboom zijn met Hilly naar Eylders gegaan, want Hilly hoopt daar Betty te ontmoeten. Maar die is vertrokken, zegt de keeper, misschien komt ze nog terug, en het getal blijft oneven. 'Nou, asju dan maar', zegt De Rooy fier, en hij staat eensklaps op. 't Is nou mooi genoeg geweest, nietwaar? Neuteboom vindt het allang best en zwaait mistig met de hand. En een kwartier later laat hij zich overhalen om mee te gaan naar de Paradise Bar, 'omdat het daar altijd zo lollig is'. En daar zien ze Piet Daamen, die gespannen met de keeper zit te knobelen. En op hetzelfde ogenblik zitten Anton Hemmes en Johan Jellesma dat spelletje te doen bij De Cockpit. En Jellesma zegt: 'Die film was eigenlijk niks', en hij kijkt om zich heen, naar de kleine, dichte menigte, die langzaam drinkt en luistert naar de luide muziek.

Ruim elf uur stromen het Leidseplein-Theater en de Stadsschouwburg leeg. Dit is hèt uur van het plein: voor de netten - de echtparen en de stille verloofden - is het nog avond, en voor de onnetten - de drinkers, de rabauwers, de lachebroers en de matte meisjes - is het al nacht. Twee werelden ontmoeten elkaar op dit uur, vermengen zich voor een korte poos en vergissen zich in elkaar. 'Nee meneer', zegt de barkeeper, 'die daar is niet voor sport, die is voor geld'. Twee werelden, en wie een uur geleden nog in de ene, de nette, hoorde, kan nu al in de andere verkeren: één borrel te veel en de rode streep is overschreden. En hoe later het wordt, hoe meer er over de rode streep gaan. Men komt een ander gebied binnen, waar f1.- niet veel meer betekent. Men heeft daar geld nodig, het weksalaris voor een man uit West is voor velen te weinig voor een avond achter de rode streep. En de netten trekken zich terug.

Annie is moe en Karel brengt haar mokkend naar huis en Mr Alphons Drewes gaat naar Eylders, waar hij eindelijk zijn vriend Koos ontmoet. 'Laten we ergens heen gaan, waar we rustig kunnen praten', zegt mr Drewes, want daar houdt hij van en Koos en hij gaan naar het ruime Americain voor een glas bier. Maar daar komt ook Betty binnen, helemaal alleen, en als ze Koos ziet, moet ze hem plotseling iets vertellen, en dan zitten ze toch niet alleen, en met zijn drieën stappen ze op naar Le Normandie. 'Want ik hou zo van dansen', zegt Koos. 'En nu er toch een vrouw bij is...' Koos heeft zeker geld deze avond.

Om twaalf uur zitten Neuteboom en Piet Daamen onhandig en luidruchtig te knobelen. Hilly is er dan al niet meer, die is een half uur daarvoor gehaald door Betty, die haar snel heeft gezocht en gevonden - het plein is klein - en Hilly danst nu met mr Alphons Drewes. Ze heeft daarover geen gewetensbezwaren: die Neuteboom heeft nou immers zijn zin, hij zat tóch al te knobelen met die andere knul. En daar komen ook Hemmes en Jellesma Le Normandie binnen, want Jellesma hééft het weer en Hemmes vindt het nog te vroeg om naar zijn hotel te gaan. Mr Drewes is het dansen al spoedig moe, hij wil praten met Koos, maar Koos danst met Betty, en dan begint Alphons - ach, zeg maar Fons - te praten met de man die naast hem zit, en dat is Hemmes. Dat bevalt Jellesma wel, want die gaat nu dansen met Hilly, en wat er gebeurt gebeurt er, maar even later zijn Betty en Koos weg en Hemmes en Fons zitten alleen en Hilly en Jellesma zitten alleen. Mr Fons Drewes vindt dat uitstekend, hij kan nu praten, over de Marshallhulp en die verrotte Indonesië-

politiek. Hemmes meent, dat daar een rustig glas wijn op gedronken moet worden en even later zijn ze onderweg naar het Casino, daar kunnen ze de hele nacht redeneren. En dat is precies wat Jellesma en Hilly wilden, want die gaan nu naar De Kring, waar Koos en Betty wachten. Ja, zo gaat dat daar in dat leven.

Om twee uur is Jellesma nog steeds niet gewend aan de kale sfeer van De Kring, hij is er triest van geworden, en hij wil weg om wat cabaret te zien, 'om eerst nog wat op te vrolijken.' Hilly vindt dat uitstekend. Ze steken het Kleine-Gartmanplantsoen over, gaan het Casino binnen en vinden daar Hemmes en mr Drewes, die hen ironisch begroeten en hen uitnodigen aan hun tafeltje.

Om half drie is het Leidseplein dood. Alleen op De Kring en in het Casino gaat het nachtleven nog voort, maar op het plein zelf is de stilte vrijwel volkomen. Nu en dan rijden enkele taxi's af en aan langs de donkere gevels, een agent doet kalm zijn ronde, een kleine groep dronken mannen verdwijnt in de ondiepe echoput van het duister. Het Leidseplein is bezig aan zijn laatste fase: die van de doorzetters en nachtbrakers. Alle vorige fasen zijn met een natte doek weggevaagd en met een bezem aan de kant geveegd: de fase van het borreluur, van het diner, van het theater, van het dure drankje en dansje na, de fase van de late drinkers, praters, knobelaars en rokkenrovers, en nu loopt dan eindelijk de laatste fase naar zijn einde: de fase van de onvermoeibaren.

Maar onvermoeibaar is een betrekkelijk begrip en om vier uur, week van het drinken, het roken, van het gewemel en de muziek, wil iedereen slapen: mr Drewes,

Hemmes, Jellesma en Hilly. Jellesma ziet bleek, van de grappenmaker is weinig meer overgebleven, en hij zegt tegen de ober: 'Twee taxi's.' Hilly denkt: 'Dat kan nog alles betekenen', maar buiten betekent het nog maar één ding: dat zij alleen gaat. 'Hier', zegt Jellesma, 'dat's voor jouw taxi', en hij stopt een biljet in haar jaszak. 'Slaap lekker, kind, next time better.' En de auto met de drie heren verdwijnt. Hilly wisselt het biljet van vijf en twintig bij de taxi-chauffeur, laat hem een paar gulden houden en stuurt hem weg. Ze gaat lopen, want ze woont toch dichtbij. Het plein lijkt nu een kerkhof, één lege étalage voor de grafzuilenzaak van 'De Zuil'. Zelfs bij de deur van De Kring klinkt geen geluid meer.

Over de Weteringschans nadert zoemend een auto, een melkauto. Straks gaan overal in de stad de melkboeren rond, in Centrum, in Oost, in West, in Zuid en in Noord. Over een paar uur ontwaakt de stad, stappen de mannen in hun werkpak, vullen de vrouwen de blauw geëmailleerde melkkannetjes, half met melk, half met kokende thee. Door de ochtendlijke stad zullen de fietsers rijden naar hallen en fabrieken en werkplaatsen. Ze zullen de stad draaiende houden, het leven gaande. En de meisjes gaan naar de winkels en de ateliers. Voor dertig gulden in de week of daaromtrent. En 's middags drinken ze een halve liter melk, want dat is goedkoop.

Hilly slaat haar kraag op. Slaap lekker, kind. 'Goodbye baby, sleep tight, the milkman 's on his way.' En: next time better. Ja, next time better. Misschien.

II**Van een vreemde roes boven de Doggersbank**

... alwaar zich op de Dirk Sch. 233 een geheime ziekte openbaart, waarvoor de medische wetenschap nog geen remedie heeft, maar die de Noordzee kan genezen met véél, zéér véél haring.

Dit was de dag, waarop men had zullen uitvaren, de Maandag na de afgelaste vlaggetjesdag. De lentedag was goud-blauw, vol en warm, zomerser dan de zomer zelf, zoals dat tegenwoordig in Nederland schijnt te moeten zijn, en de tweede binnenhaven lag boordevol frisgewassen en vers-geteerde loggers. In veel wanten hingen veel vlaggen, maar de haven leek daardoor nog meer op een grotesk scheepskerkhof, nergens op de schepen was bedrijvigheid te bespeuren, de dag had de handen in de broekzakken gestoken en stond loom langs de kant. De 'Dirk' - de Sch. 233 - lag daar als een mooie dode, een net, blinkend scheepslijk.

Een oude, stoppelige wachtsman in donkerblauwe trui wist te zeggen, dat schipper Rog wel thuis zou zijn, er was toch niks aan boord te doen. Maar wat doet een schipper thuis? Nog geen vijf minuten later, bij het einde van de haven, riep een stem en dat was die van de schipper. Of we nog zin hadden om even mee terug te gaan? 't Is schoon genoeg op 't schip, mevrouw', zei de schipper vergoelijkend, maar achter dat vergoelijken verborg hij trots, zoals al een ogenblik later bleek uit zijn glunderen. Een man kan honderd keer bewonderend zeggen, dat het zo opvallend zindelijk is aan boord, en dan zal zo'n schipper misschien knikken, maar als vrouwelijke lof hem niet alleen aanzet om daar 'Dank

u' bij te mompelen, maar om daarbij zelfs te glunderen, dan is dat onthullend. Er was méér: in de stuurhut, die straalde als een zeepadvertentie, morste ik op het spiegelglad gelakte tafeltje een bijzonder klein tipje as. Toen de schipper dacht, dat ik het niet zag, veegde hij het snel met zijn zakdoek weg. Hij veegde het niet op de kraakheldere cocosmat, maar op het vierkant stuk carton dat er lag om de mat te beschermen. 'De teer van het dek loopt zo in'. Het leek mij een beetje overdreven. Overigens: dat zijn zend- en ontvangstinstallatie er zo fabrieksnieuw uitzag, was natuurlijk wèl geruststellend. Het was er ruimer dan ik mij had voorgesteld, en dat gold ook voor de meeste van de twaalf kooien. 'Vroeger kookte men ook hier', hij wees op het kacheltje aan het einde van de trapeziumvormige tafel met de slingerlatten, 'maar dat was een geweldig benauwde boel, slapen, eten, koken, roken en wassen', hij zwaaide luchtig naar de pomp. 'Koken doen we tegenwoordig in een aparte keuken.' We volgden hem, het smalle trapje op en het zindelijke dek over. 'Nou, mevrouw?' Ze was nogal geestdriftig, vond ik. Vooral over het fornuis. En de korte vriendelijke praat-man in zijn nette donkere pak en met zijn nette grijze pet op had weer een reden te meer om trots te zijn. 'Dus u zou óók wel mee willen?' Ze knikte. Maar ik hielp de schipper - en ook haarzelf - door af te snijden, dat het leven aan boord alleen maar geschikt was voor mannen, o zo. 'Vrouwen aan boord', zei Rog, 'nee, dat gaat niet, dat doen we nooit.'

'En wanneer varen we nou?', vroeg ik aan de schipper. 'Zouden ze vlug tot een overeenstemming komen?' Maar daarover kon hij niets vertellen, en evenmin over het rechtvaardige en onrechtvaardige van de strijd, je

kon als schipper zo gauw iets verkeerd zeggen. 'Maar natuurlijk willen ze wel zo gauw mogelijk varen, iemand uit IJmuiden heeft me verteld, dat alle vissers op het ogenblik haringziek zijn, dat ze naar de zee en de haring verlangen', zei ik. Hij keek me een beetje vreemd aan. 'Haringziek?', vroeg hij, 'dat noemen wij, als we op zee zijn en niets vangen, dan word je haringziek, dan word je chagrijnig en beroerd en dan heb je de pest in.'

We liepen de loopplank over. 'Ga voorlopig maar naar huis', zei de schipper, 'ze zullen u wel bellen.' Hij wuifde kort, minder spontaan van gebaar dan daarvoor, alsof de confrontatie met één woord hem in een andere sfeer had gebracht. Zijn lopen had ineens iets landerigs, iets ver van de zee en haring vandaan. En even landerig, even ver van zee en haring lagen de loggers, met feestelijke vlaggen, maar toch zeer feesteloos.

Hoe anders was dat die Zaterdag daarop. Geen vlaggen nu, maar wel feest, enkel feest. Het wemelde aan de havenkanten van de mensen, auto's reden af en aan, auto's met groente, met manden vlees, met manden spek, met netten, vaten zout en wat niet al. En het wemelde nu overal op de loggers ook, mannen met plunjezakken en bonte kussens klommen van dek tot dek naar hun eigen schip, jongetjes wipten van dek tot dek en hielpen hun vaders en steeds dikker werden de groepen van mannen en vrouwen aan de kant.

De dag was vol zon en vol koele, stijve wind, de wereld leek licht en volkomen en het motortrillen van de schepen had iets zeer verwachtingvols en tegelijk iets zeer vergenoegds. En daar kwamen ook op de 'Dirk' de mannen aan boord. Jongetjes namen plunjezakken

over. 'In het achter, meneer?' Ja, in het achter, de ruimte met de vier kooien voor de stuurman, de eerste en de tweede monteur en de kooi, oorspronkelijk voor de schipper. Maar die kooi was nu voor de gast, want de schipper had het piekfijne bed met springmatras in de stuurhut, en dat is beter dan een strozak, gelijk hebt u, schipper. Als je ook al bijna zestig bent en van je prilste jeugd af vaart... Want zo gaat het daar langs de kust: 't is jong begonnen en - als het allemaal meeloopt - oud geëindigd, en dat is een heel leven op zee met zo nu en dan eens even thuis. Jong begonnen, zo is het nog steeds, de jongste aan boord van de 'Dirk' is 15, dan komt er eentje van 17, dat is Flip Bal en dat wordt een echte zeeman, zegt de schipper.

Daar klinken de eerste fluiten, maken zich de eerste loggers al los uit de massa van masten en dat geeft een geroep over en weer: 'Dag Jaap, dag Aay, dag Riekie, maid', en steeds meer fluiten klinken en steeds meer masten gaan hun eigen weg en onder de hemel is de lucht trillend van opwinding geworden, er is nu iets zeer bijzonders in de haven bezig te gebeuren, de mannen trekken er weer op uit, vrouwen en kinderen blijven thuis, maar dit grootse gaat toch ver boven het brood uit, er is de ontroering van de roeping op de loggers en het begrip op de wal, de ontroering van een traditie, en tussen het roepen door vallen er vreemde momenten van stilte en de mannen op het dek staan werkeloos te kijken en hebben allen die verlegen glimlach, die meer uitdrukt dan duizend woorden. Alleen de schipper zegt zacht: 'Ja, dat geeft je een gevoel, meneer, altijd weer.' En dan klimt hij de stuurhut in en dan begint ook de 'Dirk' duidelijker te sidderen, daar zwaaien de trossen, de fluit is hees van ontroering

lijkt het en we varen, dadelijk al met moeilijk ingehouden drift, we varen in de dikke stroom van loggers opdringerig naar de buitenhaven en waar we nu varen is het aan beide kanten dik van de mensen: 'Dag Leen, dag Wout, dag Job, dag maid', we varen, we rammen bijna de andere loggers, we varen een booglamp scheef, en daar is de ruimte van de binnenhaven, het schip begint al licht te deinen, en voor ons dansen al tientallen loggers hoog en laag de zee op. En tjoep, daar gaat, met een grote smak voorwaarts, ook de 'Dirk'. We zijn op zee, we varen echt. 'De vorige week zou u het beter getroffen hebben', zegt de schipper, maar dat betekent nog bij lange na niet dat we nu slecht weer hebben, ook al denkt de gast dat bij elke nieuwe golf. 'Een koudje', zegt Flip Bal, die nu aan het roer staat, en het klinkt geringschattend. Een koudje, nou ja, een graad verder krijg je pas een briesje, dan een stijf briesje en zelfs dat is nog lang geen echt stormpje. Merkwaardig, al die verkleinwoorden, men legt zichzelf niet gauw bloot. Als gast begrijp je pas later, dat je als bliksemafleider welkom bent, want elke zin bij het begin van zo'n 'reisje' is doordrenkt van het onderwerp zeeziekte. 'Nog nooit op zee geweest? Nou, dan zal je 't wel gauw te pakken hebben, kennis...': Zeeziekte en vis. 'Lus je wel een visje, neef? Is 't waar? Hij zegt, dat ie er gek op is, Joep, jae...' En dan nog zo'n understatement, het woord 'katterig'. 'Nee, ik voel me best Job, ja, maar ik ben toch een beetsje katterig, hoor', en dat betekent dan, dat hij misschien al wel even 'van de wind is gaan afstaan'. Bijna al die vissers zijn 'een beetsje katterig' als ze 'pas voor het eerst weer uit zijn', maar zelfs de kleinsten dragen het dapper en lachen al dadelijk weer na het overgeven.

De vloot vaart de nacht in, de vis tegemoet, er valt een grote vrede over de tocht, er ontstaat een verzoening met het lot, een gevoel van thuis-zijn hier, een thuis-zijn in eenzaamheid. Alleen de kustlichten flitsen en verder wiegen op zee overal de kleine lichten der loggers, als gevallen sterren, te sterk om te worden geblust, te licht om te zinken. Men kruipt op zijn strozak, onder zijn dekens. Men wiegt alleen in de nacht. De monteur vraagt: 'Hoe gaat het?' Hij buigt zich na mijn antwoord uit zijn kooi. 'Gelukkig maar', zegt hij een beetje achterdochtig. En daarom voeg ik er aan toe: 'Maar het zal wel van die pillen komen.' En hij zegt: 'O, had je pillen', alsof dat eigenlijk niet eerlijk is. En dat voel je dan ook zo.

De Zondag opent zich over niets dan zee, er is geen aasje land meer in de wereld, en het getal der loggers op de ronde schotel is nu aardig gedund. De 'Dirk' vaart snel, hij vaart velen voorbij. Maar toch is de schipper ongerust, de zenuwen zijn al begonnen, als vlak voor een examen. 'Die motor klinkt zo dof', zegt hij tegen de monteur, 'zo slap, hij heeft niet dat lekker venijnige', en inderdaad is er iets vaags aan de hand, met de pompen of zo, maar dat is nu niet te herstellen. En zo erg is het nu ook weer niet. We varen en varen, dwars door de lange, luie Zondag.

Wat doet men zo'n Zondag? Men staat op als Aay met de theeketel komt, dat is zo om en nabij acht uur. De schipper komt achter ('Zowat hetzelfde weer vandaag, zei de radio') en de stuurman begint het brood te snijden, de monteur schenkt de mokken vol en de schipper verdeelt de belegging over de boterhammen. Men bidt, men bidt niet kort, men eet, men eet zwij-

gend, men bidt, korter nu, en men praat. Men praat over het weer, de zee, de komende vangst, maar het is onwezenlijke praat, men praat om niet te praten, er liggen in de mededelingen geen kernen. Om elf uur komt de koffie. De mokken komen weer zo uit het laatje, men let er niet op wie er het laatst uit dronk en ze gaan ongewassen weer in het laatje. Dat zal zo vijf, zes dagen doorgaan. Om half één eet men warm, de hele bemanning komt dan in het vóór. Daar stáát de schipper op, met het oog op de orde en het bidden. Daar troont de enorme pan met bloemkool, de enorme pan met aardappelen en vlees. 'Mmm, vlees', zegt er één, niet erg prijzend. 'Misschien hebben we morgennacht vis.' De metalen schaaltes worden gevuld en doorgegeven. De schipper neemt zijn pet af en bidt. Alle anderen nemen hun petten af en bidden. 'Smakelijk eten'. Men neemt zijn vork en men eet, met het 'scheeltje' tussen de knieën. En het vóór zwaait van hoog naar laag, even wachten, ja, nu slikken. Men neemt het vlees in de hand en hapt. 'Hier Jaap', en Jaap krijgt de rest van het vlees. Men schuift het schaalte op de tafel. Men bidt, zet de pet op, gaat kuieren op het slingerende dek, twee aan twee, dronken mannen, die stevig lopen.

'Was het maar geen Zondag, dan konden we die Noor praaien en een maaltje vis van hem kopen voor een paar pakjes tabak of zo', en ze wijzen naar een scheepje ver op zee. Een Noor, ze zeggen het, dus zal het wel zo zijn. Maar hoe dan ook, op Zondag wordt ook op zee niet gekocht. En zo vergaat de Zondag en de schroef ratelt maar, wie er boven slaapt droomt van dertien lege hooiwagens op hol door een hobbelige dorpsstraat, en als het Maandag is ratelen ze nog.

Maar, goed, goed, eindelijk, eindelijk, in de late namiddag houdt die motor op, ligt plotseling het schip stil te deinen, is het doel van de reis bereikt. Het vermoedelijke doel. 'We weten het nooit, het is nog altijd op hoop van zegen, we gooien de netten maar uit en als we niet vangen, dan gaan we wijderop'. En als men dan zinspeelt op wetenschappelijker methoden, met voorpostschepen, met steekproeven, met radar, met een nauwgezette bestudering van de trek, met alles wat eventueel mogelijk zou zijn om tot een nauwkeurige bepaling van rijke visgronden te komen, dan zegt Baardhout Rog: 'Misschien moet het wel risico blijven, anders zouden we de zee waarschijnlijk leegvangen en zo geven we de vis een eerlijke kans'.

Blindweg, zonder verzekering, maar met God, gaan de netten in zee, eindelijk is er werk aan boord. Zestig netten heeft de vleet, een groter aantal is op deze datum niet toegestaan. Daar gaan de witte blazen, waaraan, op vier meter diepte, de negen en twintig meter lange en twaalf meter hoge netten hangen, die, nog een meter lager, bijeen worden gehouden door de dikke kabel, die reep heet. Dat gaat snel, dit uitzetten; blaas na blaas, net na net gaat over boord, en de reep schiet als een slang de zee in. En steeds verder drijft de eerste witte boei met het vlaggetje. Vijf, zes, zeven loggers ziet men vaag in de late dag en overal is nu hetzelfde gaande. En ook daar zal wel even snel het werk gebeurd zijn en ook daar zal men nu in de kooi kruipen. En ook daar zal men nu niet slapen. 'Morgen horen we wel, waar ze vannacht gezongen hebben', zegt Baardhout Rog. Morgen, dat is om één uur in de nacht. Hier, op de zeven en vijftig graden Noorderbreedte, begint het op dat uur alweer te schemeren. Men staat

op, men drinkt koffie, en om half twee is iedereen aan dek, onder het huiverig-makende licht van de felle lampen. Een kleine wereld van licht en verwachting. Alleen de schipper staat op de brug. 'We zullen maar eens kijken', zegt hij stug. De motorlier begint te draaien, langzaam trekt hij de machtige reep binnenboord, en de reep trekt de netten naar het schip en tegelijk het stille schip naar de netten, dwars de golven in. En daar komt het eerste net. Men voelt de spanning, pas nu voelt men, dat het vissen veel meer is dan brood uit water halen, meer dan extra procenten boven het garantieloon uit de zee zien te slepen. Dit is hoog spelen met de hoogste ernst, dit is inzetten op het lot. De twee jongsten trekken het eerste net binnen en de zes daarachter trekken het net recht over een grote rol. Leeg is dit eerste net, uitslaan is niet nodig en leeg is het tweede en leeg het derde. Slechts hier en daar glinstert een vis, geen haring, men herkent het spitse en staalblauwe van de makreel. Een enkele makreel hier en daar, soms een net met wat meer, soms ook wat haring, maar men hoort het al aan de schipper: 'Dat wordt niks', en men hoort het ook over de radio, uit de cacophonie van stemmen, die elkaar berichten over de vangst, en men hoort het ook uit de mond van Jaap Cramer, die simpelweg zegt: 'We zijn met de Pinksteren thuis, jongens', want zou nu, op deze vroege Dinsdagmorgen, de vangst rijk zijn geweest, dan zou het huistoe zijn gegaan en daarna weer zo snel mogelijk retour. Maar de monteur denkt op het ogenblik aan heel andere dingen, die ligt op zijn knieën op het dek als een bezetene haring en makreel schoon te maken; er is niet veel, maar er is tenminste ruim genoeg vis om zelf te eten, vis, vis, de woorden spatten even later onophou-

delijk uit de pan, en de stuur likt zich om de lippen, vis, vis, hij heeft daarstraks vlug een paar haringen in een zoutvat gegooid en nu, nog voor de vleet helemaal binnen is, staat hij zijn eerste groene harinkje te eten, en ook al telt de vangst van vannacht niet mee, het werk is niet voor niets geweest, er is vis. En de schipper zit over zijn oude journaals en laat moedeloos zien, welke rijke vangsten hier op deze zelfde plek op bijna dezelfde tijd in het jaar met de 'Dirk' zijn gedaan. 'Zo gaat het nu, je weet het nooit'. Hij pakt de kaart en zijn vinger schuift onrustig over de zee. 'Hier', zegt hij ten slotte, 'hier, wat hoger op en meer naar het Westen, daar gaan we morgen heen'. Hij rolt de kaart op. Beneden op het dek is men al aan het kaken. De schipper zucht. Hij buigt zich over naar de radio. En hij sluit de deur. Hij is alleen met de troost, die de andere slechte berichten hem tenminste nog kunnen geven. Maar later komt hij toch beneden, om ook warme vis uit het handje te kunnen eten. Men zegt weinig anders dan: 'Goeie, witte vis', dingen, die duizenden keren gezegd zijn. En men eet, de kleine haringziekte - het smachten naar vis in de mond - is overwonnen. Maar de grote haringziekte moet nog beginnen.

Men moet die ziekte gezien hebben om er in te kunnen geloven. Baardhout Rog was die Dinsdag werkelijk een ziek man, hij zag er koortsig uit en hij kwam alleen in het vóór om te bidden, hij at bijna niet, en op de brug had hij alle spraakzaamheid verloren. Het enige, dat hij die dag rechtstreeks zei, was: 'Dit is een armoedige dag, meneer', maar ik vond het, eerlijk gezegd, nogal een aardig weertje, en er was nu tenminste van allerlei te doen aan boord, een heerlijk groen harinkje eten,

en makreel roken in een lege ton, en het schoonspuiten van het dek, want ook al wordt er geen hand gewassen op zee, elk schubje wordt van het dek gespoeld, de visser mag stinken, maar de schuit moet blinken. En er waren vogels, malle mokken, die elkaar wild en proletarisch bevochten om een halve haring, er waren aristocratische Jan van Genten en wat soort meeuwen al niet meer.

Het was waarlijk een mooie dag, maar er hing een grote dreiging, de gast had wel eens iets gehoord van onheilbrengers, die over boord worden gezet na dagen van slechte vangst, en ook al zei Aay nou wel vriendschappelijk: 'Mag ik je pakkie tabak even vasthouden, neef', en ook al maakte hij nu allerminst een zieke indruk, je kon nooit weten hoe hevig die haringziekte om zich heen zou slaan.

De avond viel over veel vogels - meer dan de dag daarvoor - en over een zeer kalme zee. Een paar uur later, tegen enen, stond er een stijve bries, dat is dan wat u en ik stormachtig zouden noemen; in elk geval: het buiswater spoot dwars over het dansende dek. Soms kon je het water pakken, soms was je er meters boven. Zelfs de schipper zei somber: 'Geen best weer, helemaal geen best weer.' En zo begon dan het moment, waarop men zijn hart vast houdt. Zelden heb ik iets spannenders bijgewoond, iets van zo er op en er onder, ook al weet men, dat de zee wijd is, en dat er altijd een volgende nacht komt waarin men kan vangen. De lier begon, de reep sidderde, en daar kwam het eerste net. Zilver glinsterde rijk in het licht van de lampen, haring spatte door de lucht, viel terug in zee, bonkte op het dak van de stuurhut, sprong door de

open raampjes. De schipper zei niets. Daar kwam het tweede net, het derde, het vierde en het zilver spatte en blonk en sloeg en de schipper zei: 'Dat is wel een half kantje per net', en ik rekende vlug uit, dat dat in totaal wel dertig vaten haring kon worden. Het werden er veertig. Pas tegen negen uur 's ochtends was het kaken gedaan. Daar zaten ze, de vijftien, rondom in de manden en bakken vol haring, te kaken op het wildgolvende dek, in het buiswater, in de beenverkillende ochtendkou. Maar de schipper, de oudste, kaakte het snelst, venijnig, alsof zijn leven er van af hing. En ondanks de vermoeidheid, de kou, de harde zee en de spanning, zag hij er kerngezond uit, een herboren mens. Veertig kantjes, de radio had hem al verraden, dat hij het meest had van alle loggers in de buurt, misschien wel het meest van alle loggers op zee. Later zei hij: 'Ja, ik was een ziek mens, gisteren, ik kan er niet tegen. Maar ik ben de schipper, ik beheer hier met dit schip een heel kapitaal, ga eens na wat er niet allemaal eerst ingestoken moet worden om een enkel harinkje uit de zee te kunnen halen'. Maar dat was het niet alleen, denk ik, dat was maar een facet. Het was de volledige inzet op het lot, of, als u dat niet stoort, op God. Op en neer, eenzaam ergens in de wijde, zo barverlaten zee, zonder levensverzekering, vissend als de apostelen. Dat is, dunkt mij, de kern. O ja, natuurlijk, laat ons niet te literair zijn: de materie spreekt òm die kern heen een groot woord mee: heel de dag zat de schipper te luisteren naar de vangsten van de andere schepen, naar hoever deze hanringjager was en hoever die, en naar hoeveel de eerste vangsten hadden opgebracht. Maar er waren herhaaldelijk momenten, waarop de vangst meer telde dan de verdienste. Want het

zijn grootse ogenblikken, als bij hoge zee twee schepen elkaar langsij komen voor het overnemen van de vangst, en het is een groots uur, waarin dat vier keer achtereen geschiedt. Natuurlijk, nogmaals dan, ook de materie geldt, men hoort hardop rekenen aan boord. Misschien geldt voor velen alleen maar het woord beroepssport. Men wil niet enkel nog een garantie-loon, men wil een vast maandloon met daarboven een flink aandeel in de winst, dat geeft minder risico en meer verdienste. Maar men kiest daarbij tegelijk, vreemd genoeg, voor wat men noemt 'een vrij leven'. Hoe vrij? Men is gebonden aan 35 meter lengte en nog geen 7 meter breedte. 'Nou ja, maar we hoeven dan toch tenminste niet van 's morgens negen tot 's avonds zes te werken'. Neen, men werkt op zee, vooral in de trawler-maanden, dikwijls van opstaan tot opstaan en daartussen liggen heel vaak niet meer dan twee uur slaap. De keuze voor zo'n leven moet dieper liggen dan alleen de kans op goed geld verdienen. Hebt u ooit gehoord van timmerziekte of van metselziekte? Maar haringziekte bestaat. Het is een soort van kater door een te weinig, te weinig winst uit het lot. Alleen een *genoeg* brengt een genezende roes. Maar het blijft, dunkt mij, een roes, helemaal genezen doet men er nooit van.

III

Van burgers tot buitenlui in Bakkum

...alwaar men ieder jaar een machtig dorp opbouwt en weer afbreekt en alwaar men de kleine geschiedenis van deze eeuw leest en de vreugde der kinderen verneemt.

Toen Jean-Jacques Rousseau - na decennia stoffig te hebben gedommeld in het rood pluchen alcoof van de vorige eeuw - ontwaakte met een geeuw, en hij zijn slaaplome armen uitstreckte tot over het jaar 1900 heen, lag hij in Duitsland en was zijn naam Wandervogel geworden. En toen hij - met een fris lied in de keel - enkele jaren later over onze grenzen stapte, heette hij gewoon Kampeerder, en voer hij in elke Rijke Jongen. De Eeuw van de Natuur was aangebroken, maar alleen nog maar voor de Hoogste Lagen. Want het Mindere Volk had voorlopig nog wel wat anders om aan te denken, aan loonsverhoging bijvoorbeeld en de acht-urige werkdag en aan betere huisvesting. Tijd voor De Natuur? Het was er niet bij. Om van een redelijke vakantie nog maar te zwijgen. De 'revolutie' van '18 lag toen nog in het grauwen van de toekomst, waarin 'morgenrood, uw heilig gloeien' al vaag was te vernemen. Maar die woorden kwamen in de liedjes van de Rijke Jongens niet voor, daarin ging het meer van 'Schön sind die Mädchen' en 'A du mein, E du mein Hanselein'. Met het ding, dat rijwiel heette, en niet alleen in processen-verbaal, ging het er met gebogen ruggen op uit, de banden haast plat onder het gewicht van tentdoek en stokken en touwwerk. Het Nederlandse bos, meer, duin en strand werd veroverd door vele kleine groepjes adolescenten in khaki, en

de geroosterde aardappel werd een groot avontuur.

Later kwam een wat strammere Engelse neef van Wandervogel - hij heette Sir Baden Powell - die adolescenten met militaire tucht leidde, en de geroosterde aardappel was toen niet zó lekker meer. Ook al niet, omdat anderen er de smaak van gingen waarderen, vreemde, eigenwijze jongens met sandalen en helle meisjes met paarse linnen rokken en groene jakken. De A.J.C. noemden ze zich en ze liepen door die optimistische wereld van na de eerste wereldoorlog of zij het recht, maar vooral de wijsheid in pacht hadden. Ja, ze waren jong, en dat was fijn, en eens zou de schone, klare dag komen, dat zij de boeien zouden breken. En voor het zover was, verklaarden zij de Natuur althans reeds Vrij. De mannen van de vakbeweging en de rode mannen in de Kamer deden nors en koppig hun felle woord, maar die eigenwijze meisjes en jongens van de A.J.C. streden op àndere wijze: met de kleur van hun kleren en met de liederen uit hun opgeheven, roodverbrande koppen, en men moet, achteraf, de invloed daarvan niet onderschatten. Zij hebben een hele generatie losgezongen uit het stijve Zondagse pak, tot schade van duivenvoerverkoper en kroegbaas: Pa en Moe gingen óók de frisse natuur ontdekken. 's Zondags, op de fiets. Er voer een dapperheid in die mensen van na 1920, waaraan men alleen maar met afgunst kan denken. En toen het langzamerhand beter werd met vakantie-regelingen, ontdekten vele Pa's en Moe's, dat een week bij Ome Joop en Tante Alie toch ook niet alles was.

Er zullen heel wat strijden gestreden zijn voor welke Pa en welke Moe dan ook tot een tent besloten, tot Kamperen. Want de rheumatiek, en al die rommel

met dat stro, en dat geknoei met pannen, nou ja, en dan het voornaamste: zo'n tent kost héél wat geld. En wie dan toch zijn duiven of zijn kanaries aan kant deed om te sparen en het er dan inderdaad op waagde, een volgende zomer, die was dan ook wel heel modern, en heel erg anders dan anderen: 't Zijn zulke natuurmensen', en dan met iets in de toon, dat wees op een tikkeltje getikt of misschien zelfs wel onfatsoen. Maar de stroom rees al meer en meer en voor de mensen-metduiten in de zomerhotels en zomerhuizen werd een wandeling naar 'het tentenkamp' een gerenommeerd tochtje. Overal waar maar ergens in de vrije natuur een pomp stond, verzezen in de warme maanden die tentenkampen. Pa's en Moe's huisden daar te midden van jonge jongens en er ontstonden nieuwe gemeenschappen van enkele zomerweken lang. Maar langzamerhand kwamen er toch in sommige van die gemeenschappen een scheiding, niet zozeer in de geest, alswel volgens de grootte van de tenten. De leeftijd van Pa en Moe eiste méér comfort, eiste méér gemak bij het koken en bij het slapen, en om altijd gebukt onder je vacantiadak rond te gaan, dat viel ook niet mee. En zo kwam men, dank zij het winterse geknutsel van Pa, van primitieve punttentjes tot gemakkelijke linnen behuizingen. En toen het eenmaal zover was, vond Moe, dat ze met de kinderen best nog een paar weekjes kon blijven, en Pa werd tent-forens, en dat eiste nog meer comfort en men knutselde zich zomerhuisjes van linnen, met buta-gas en een tankje en met wat al niet meer. Men was èlders, maar men was *thuis*; bos, meer, duin en strand hadden burgerrecht gekregen en het avontuur van de vrije natuur was tot het uiterste gereduceerd. Tentenkampen - maar lang niet alle -

werden tentendorpen. De bakker, de slager en de kruidenier (en vult u maar aan) waren in de buurt, antennes verrezen, en het radio-dansorkest overstemde het losse koor der krekels. En het 'terug naar de natuur' kon men doorschrappen en vervangen door 'terug naar de massa'.

Zo althans heeft het allergrootste tentenkamp van ons land - het tentenkamp Bakkum bij Castricum - zich geëvolueerd. Het is een vreemdsoortig, maar zéér goed geregeld zomerdorp geworden, met tentenhuizen, die er voor het grootste deel van de zomer blijven staan, en die door de bezitters worden verhuurd voor zover zij er zelf geen gebruik van maken. Het is één groot dorp geworden van linnen en board. Een groot tijdelijk dorp zonder arbeid. Een merkwaardig verschijnsel van deze georganiseerde massa-tijd.

Wie het bezichtigen wil - maar daarvoor is toestemming nodig -, die gaat het gemakkelijkst tot Castricum met de trein, en dan verder nog een minuut of tien met een bus. Die bus rijdt over een der allermooiste zeewegen van ons land, een vrij smalle klinkerweg met aan weerszijden prachtige, hoge bomen, die u op de één of andere manier doen denken aan de intimiteit van uw kinderjaren. Vlak voor het kamp Bakkum kunt u uitstappen, en u krijgt dan éven het gevoel, dat het kamp-Vught-van-nu de bezoeker geeft. Er is een brede ingang en een glazen portiershuisje en daarvoor staat een geüniformeerde man die u vraagt, wat het doel van uw bezoek is. Maar als u dan een geldige reden hebt, en u loopt door, dan verdwijnt de sfeer van Vught ogenblikkelijk, en komt u in een geheel nieuwe wereld.

U dwaalt door een groot dennenbos, waardoor vrij

brede, nette betonpaden lopen, en onder de bomen is het huisje en huisje en huisje. De meeste van die huisjes kunt u zo ongeveer vergelijken met een met glas dichtgebouwd Kamper palingkraampje, met in de achtergrond kleurige gordijnen, waarachter men slaapt. Vrouwen zitten daar aardappelen te schillen, mannen in hemdsmouwen lezen lui een boekje, kinderen spelen tussen de huisjes. Het is daar huisje, negen meter stoeiende kinderen, huisje, negen meter stoeiende kinderen enzovoorts, veertig hectaren in totaal. U vindt er 1350 vaste tenten met een bevolking van bijna vijf duizend zielen, hetgeen de helft is van bijvoorbeeld Bolsward. Japini leest u op de tentwoningen, en Joledo, en verder elke combinatie, die kindernamen maar kunnen opleveren. Vredige moekes met steedse mantels aan zijn met tas en korf op weg naar het winkelcentrum, waar u van alles kunt kopen, van nieuwe haring tot schoenen toe, en waar u ook uw haar kunt laten knippen. Het is een heel pleintje daar, met de houten winkeltjes er in een kring om heen en met een fleurig bloemperk in het midden. Het is treffend, hoeveel bejaarde mensen u in dit 'kampeercentrum' bijeen ziet en hoezeer de meeste vrouwen en mannen thuis schijnen te horen in deze marktsfeer, alsof ze één der Amsterdamse markten naar hier tussen de bomen hebben meegenomen. Alleen de jongeren gaan in echte vakantie-kleding, met khaki-short en polo-shirt. Maar de ouderen hebben hun kleren-van-altijd-en-eeuwig aangehouden, met misschien een kleine vacantienuance, zoals blote benen, gympjes of een Schillerhemd. Alles heeft hier iets zekers, iets gezetelds, men vindt niet het ongewisse van kamperen, maar eerder het rustige van volkstuinhuisjes. Alle tentwoningen

zijn - voor tentbegrippen - zeer ruim, men kan er rechtop in lopen, men kan er de kraan opendraaien, men kan er slapen op een bijna-gewoon bed, men leeft er als thuis, alleen wat minder ruim en wat minder gemakkelijk. Maar men leeft er zonder het avontuur van eigenlijk geen huis te hebben, van eigenlijk de hemel alleen maar als dak te bezitten, van één met de natuur. Jean-Jacques Rousseau is weer ingedommeld, in zo'n tuinhuis tent in Bakkum en hij heet nu zoiets als Gerrit Gemeenschap of misschien wel Maarten Massa of Simon Samen. En niemand zal die Gerrits en Maartens en Simons een tikkeltje getikt of misschien wel onfatsoenlijk noemen. Het zijn immers niet 'zulke echte natuurmensen' meer.

Maar wat zou dat eigenlijk nog? Er zijn geen regels voor op te stellen, hoe men het best zijn vakantie doorbrengt, ieder zoekt zijn geluk maar op eigen manier. De een gaat naar Parijs en versuft zijn dag zalig achter een frisse vin rouge en de ander gaat naar Parijs en rent van het Louvre naar de Eiffeltoren en dan naar Versailles en dan naar het graf van Napoleon. Vakantie is weg van het dagelijkse en daar zijn duizend manieren voor en Bakkum is er een van. Maar Bakkum doet toch een beetje denken aan de postbode, die in zijn vakantie elke dag met zijn plaatsvervanger meeliep 'omdat hij vakantie had'. Men heeft vakantie en is toch thuis gebleven daar in Bakkum. Het enige verschil is, dat de kinderen maar kunnen lopen en gaan waar ze willen en ondertussen lekker bruin bakken, dat vader niet naar zijn werk hoeft en dat moeder haar dagelijkse werk met een franse slag afdoet. Maar een boom is hier, als hij ook maar éven in de weg staat, nog steeds een 'rotboom', een vogel een vogel en insecten nare kruip-

beessies, ondanks het natuur-historisch museumpje in het midden van het kamp. En de zee is zo ver weg, wel anderhalve kilometer, en waarom zou je door de duinen ploeteren, als de bus je er vlugger heen kan brengen? Dit is het kamp van Gijs Gemak en Rinus Rust en niet van Nico Natuur, nogmaals.

Het reglement van orde eist, dat er in het kamp van negen uur 's avonds tot negen uur 's ochtends volstrekte rust heerst, maar dat wil niet zeggen, dat men dan beslist naar bed moet zijn of zelfs maar binnen. Iedere inwoner-stamkaarthouder kan dag en nacht het kamp verlaten en het kamp betreden. 's Morgens zo omstreeks zessen komt de eerste beweging in het kamp. Dan gaan de forens-mannen naar de stad, en dat gaat stil in zijn werk, want tentdoek is niet erg geluiddempend: van tent tot tent kan men elkaar bijna hóren slapen. Om acht uur komt er meer leven in de brouwerij, want de kinderen willen nu eindelijk wel weer eens de bal achterna of de bomen in, maar met de radio moet men tot negen uur nog steeds kalm omspringen. Om half tien zo ongeveer is het kamp op volle toeren en maakt men zich klaar voor het winkelplein of voor het postkantoor-in-de-bunker of, als men zich die nacht niet al te lekker heeft gevoeld, voor de dokter, die gratis spreekuur houdt in het rode-kruishuisje van de ziekenbroeder. Om elf uur komt de stroom visite uit de stad aanzetten, veel oma's en opa's en ooms en tantes en dan knarsen de koffiemolens en de kinderen krijgen snoep en gaan daarna weer naar het grote speelterrein in het midden van het kamp en opa speelt paard en dan is het al gauw weer tegen de hete aardappelen geblazen en tante Sjaan zal wel even helpen met afwassen en

dan allemaal naar het strand, ome Ko voorop met de grote voetbal. En wie niet met de bus gaat, loopt die prachtige, brede, met stro bestrooide zandweg af, heuvelend door de duinen, en o, wat is de zee toch mooi, altijd weer even prachtig, en dan begint dat schichtige in het badpak schieten daar op dat trage, open strand, en dan de voeten maar in het sop en kleine plensjes zee tegen de borst om even te wennen. Hup met de bal, roept ome Ko, en Karelkje werpt zich er voor, keurig, net als Kraak, en dat is nog eens vakantie, zegt tante Sjaan, jammer dat de tijd zo vlug omgaat, nog even een uurtje braden in het zand, en dan maar weer duin op, duin af, huis toe, naar Likajo of Bediwim. De kinderen eten moe hun brood en gaan naar bed en de burens zullen wel even een oogje in het zeil houden - haha, in het zeil, die is goed, zegt ome Ko, - want de visite moet weer naar de bus. En dan wordt het al stiller, men hoort nog vaag een kind schreien en al helder een vogel roepen en de schemering wordt steeds meer nacht en dan gaat het wonder van het kamp gebeuren: een bos, met lichtjes overal, overal, en langzaam, dan hier, dan daar, gaan die lichtjes uit, uit, alsof Klaas Vaak er persoonlijk zand op strooit en dan komt de slaap en dan is er weer een dag Bakkum voorbij. En de vakantie is weer één dagje korter geworden.

‘Op Zondag zijn er soms wel eens twaalfhonderd bezoekers’, zegt kampwachter Jacobs, die zijn vader hier is opgevolgd, nu al weer dertig jaar geleden. ‘Maar tóen was er hier nog bijna niks te doen’, zegt hij, ‘er stond toen nog maar één pomp, en alle tenten waren nog echte tenten. Elk jaar kwamen er meer tenten en meer mensen, het meest mensen uit de Zaanstreek, negentig procent zo ongeveer. We hebben gezorgd, dat

we ons aanpasten aan de behoeften van een steeds maar groeiend kamp, en zo omstreeks het midden der dertiger jaren heeft het kamp zijn definitieve vorm gevonden. Maar pas na de oorlog is de trek geweldiger geworden dan ooit, vooral de laatste jaren. Wij zijn nu aan het eind, het kamp is vol, want het aantal van 1350 vaste tenten willen wij niet overschrijden, er zouden hier anders meer tenten dan bomen staan. Vijf en zeventig procent van de kampbewoners komen nu uit Amsterdam en ze vertegenwoordigen welhaast alle vakken: bouwvakarbeiders, personeel in overheidsdienst - tram en politie -, kantoorpersoneel, er komen ook onderwijzers, leraren en zelfs dokters. U vindt ze hier uit alle lagen, kringen en beroepen. Een behoorlijk tentwoninkje kost ongeveer twee duizend à vijf en twintig honderd gulden, zònder meubilair. Het huren van een gemeubileerd woninkje kost ongeveer vijf en twintig tot vijf en dertig gulden in de week.'

'Het Provinciaal Waterleidingbedrijf van Noordholland, de beheerder van de terreinen - dat zijn wij dus - vraagt per persoon per dag 35 cent, met per gezin twee kinderen onder de veertien gratis. Vader, moeder en vier kinderen betalen dus per week vier gulden negentig. Men klaagt er over, dat dat te veel is. Maar elk jaar legt de P.W.N. er geld bij, want al de vele toiletgebouwen en al de permanente opslagruimten kosten duizenden en duizenden guldens en steeds is het nodig, dat wij weer iets bijbouwen. Bovendien: we zijn hier 's zomers met zeventien man personeel, en 's winters met ongeveer tien. En voor het geld, dat de mensen betalen, hebben ze niet alleen recht op verblijf in het kamp, maar hebben ze bovendien nog toegang tot vijf duizend hectare natuurschoon. Dat laatste is

voor ons eigenlijk de hoofdzaak. Daarom organiseren wij ook geregeld excursies: onze taak is vooral ook een opvoedende. Maar 't is een moeilijke taak. De mensen willen wel in de vrije buitenlucht zijn, maar het liefst met alle pleziertjes van de stad er bij, zoals films en dansen en een café. Maar aan die wensen komen wij niet tegemoet. Wij hebben alleen "De Pan", onze speelkuil, waar de mensen zelf avondjes kunnen organiseren. En verder hechten we zeer veel waarde aan ons natuurhistorisch museum. Soms, als ik het resultaat van mijn leven overzie, ben ik wel eens een beetje teleurgesteld, de mensen zien zo weinig van de natuur. Maar op andere keren, als ik de bleekneusjes na een paar weken weer zonverbrand zie wegtrekken, heb ik toch een voldaan gevoel. Dan denk ik tevreden, dat we hier toch eigenlijk prachtig werk doen en dat er voor vele mensen toch wel heel wat veranderd is bij dertig jaar geleden. Dat is een héél stuk geschiedenis.'

Inderdaad, een heel stuk geschiedenis, en een geschiedenis die met andere woorden geschreven staat dan met Marne, Rijksdagbrand, Addis Abeba, München, Stalingrad, Luchtbrug en Korea. Dit, om u er aan te herinneren, dat er ook nog zoiets als een *kleine* geschiedenis bestaat. En als u midden in het kamp Bakkum de verwarrende krant van anno 1952 zit te lezen, leg die krant dan liever weg en kijk om u heen. U kunt dan door de mensen het bos haast niet meer zien. Maar is dat niet beter, dan dat u door de vette krantenkoppen de vreugde der kinderen niet meer verneemt?

IV

Van de grote leugen der bloeiende Betuwe

...alwaar het geven zo moeilijk is, omdat men er eeuwenlang enkel genomen heeft, en alwaar achterlijk wordt geleefd op verkommerd land.

‘En dit jongens’, zegt de onderwijzer, en hij geeft een vage veeg met de stok over het rivierengebied, ‘dit is nou de Betuwe. Een der rijkste en meest welvarende streken van ons land. ’t Is één grote boomgaard daar. Duizenden mensen trekken er in de lente heen om de fruitbomen te zien bloeien. Prachtig is dat. Net een sprookje.’

Hebben ze ook ú dat verteld op school? Vergeet het dan maar zo gauw mogelijk. Wát? Hebt u het zelf aanschouwd? Is u het vorige jaar nog met zo'n bus door de Betuwe geweest en hebt u daar zelf al die bomen zien bloeien? Luister: Vergéét die bloeiende bomen. Ze vormen één smalle coulisse voor een breed, somber achtertoneel. En dat achtertoneel is daar het voornaamste. Daar verkommeren levens op verkommerd land. De touring-car kon daar niet komen: de wegen zijn er te slecht. Bar slecht. Even slecht als zeer grote stukken van dat wonderlijke land. Cijfers? *Matig geschat ligt er twintigduizend hectare goed bruikbare grond in hoge mate verwaarloosd. Dat is 'n gebied half zo groot als de Noord-Oostpolder. Toendra's zijn het in de winter, keiharde velden in de zomer. Er groeit dor, zuivelloos gras en anders niets. En men laat dat maar zo, er wordt bitter, bitter weinig aan gedaan.*

De inpoldering van de oude Zuiderzee is een peuleschilletje vergeleken bij het vruchtbaar maken van die enorme 20.000 ha, die daar in de circa 70.000 ha Lingelanden liggen. Niet technisch, maar psychologisch. Het droogleggen van de Zuiderzee is een papieren zaak, om het een beetje kras te zeggen. Neem genoeg geologen, waterbouwkundigen, bruggenbouwers, dijkwerkers, neem wiskundigen, neem gereedschap, en neem geld, geld, geld, en de inpoldering is alleen maar een kwestie van tijd. Als de som der cijfers heeft uitgewezen, dat het plan verwezenlijkt kan worden, dan wordt die geweldige papieren zaak een realiteit van water en land en blauwe lucht. Dan zijn de beroemde woedende elementen, waarop zo bizar veel wordt gedoeld in de vaderlandse letteren, ziellose, poëzie-loze cijferfeiten, die men nuchter in het plan heeft gecalculeerd. En het land valt droog, men trekt er kanalen en sloten in, men verkavelt het gebied precies zoals dat het beste is, bouwt er boerderijen, en men zet er ten slotte flinke mensen neer. Weer een stuk land gewonnen. Dat kan tegenwoordig. Overal. In de Betuwe ook als het moet.

Maar in de Betuwe ligt de zaak gans anders. Want daar moet men eerst de *mensen* winnen, wil men daarna het *land* winnen. Het gevecht tegen het water 's winters en de droogte 's zomers is niets vergeleken met het gevecht tegen de menselijke historie, tegen ijzerharde tradities, tegen achterdocht. Hier moeten kenners van de Betuwse mens, psychologen uit de streek zelf, de voorhoede zijn van spade en baggermolen. Maar hoe vol liefde, hoe vol begrip en hoe voorzichtig die boeren-psychologen ook mogen zijn, bouw niet te veel op hen. Want helaas weten we de slechtste bodem sneller en zekerder naar onze hand te

zetten dan menselijke harten. De psychologie heeft, om zo te zeggen, de kunstmest nog niet eens ontdekt... En waar onze ingenieurs geen enkele fout meer behoeven te maken, daar zal de voorhoede ramp op kleine ramp aanrichten. Wat ze hier wint, zal ze daar verliezen. Vooral in de Betuwe. Want geen hart is zwaarder te bewerken dan het Betuwse. 'Voortlevend in een achttiende-eeuwse mentaliteit, wacht men hier, vergeten tussen onze grote rivieren, passief en in volkomen rust af, of men nog eens aangegrepen zal worden door de geest van de moderne wereld'. Met deze woorden begint 'Een onderzoek naar de toestand van de landbouwers in Rumpt en Gellicum' door D.H. Franssens, de assistent van prof. dr E.W. Hofstee. In een geleide-woord zegt het bestuur der Stichting tot bevordering der welvaart in de West-Betuwe: 'Zeer nadrukkelijk wijzen wij er op, dat de moeilijkheden ten aanzien van Rumpt en Gellicum, zij het hier en daar in mindere mate, ook de moeilijkheden zijn van de hele streek'. Prof. Hofstee zegt in zijn inleiding: 'Het doel was in dit geval in de eerste plaats het verkrijgen van een beeld van de afwijkende mentaliteit van de Betuwse plattelandsbevolking', en Franssens voegt daaraan in zijn inleiding toe, dat het onderzoek 'door toevallige omstandigheden van technische aard werd ingesteld' in de genoemde dorpen. 'Dat de landbouwkundige toestanden in dit gebied slecht zijn, zo slecht als misschien nergens in ons land, is een vaststaand feit, waaraan, ook zonder uitvoerig cijfermateriaal, niet behoeft te worden getwijfeld.'

Maar nu eerst de mens: volgens de psychotechnische keuring der lichten 1944 t/m 1950 blijkt, 'dat on-

geveer 94 à 95 % van ons volk woont in gemeenten met een hogere intelligentie dan Rumpt en Gellicum. Dit stemt volkomen overeen met wat werd waargenomen en medegedeeld door geestelijken en onderwijzers, die eenstemmig van oordeel waren, dat de intellectuele eigenschappen ver beneden een redelijk peil bleven. Ouders beschouwen vaak de schooltijd van hun kinderen als een noodzakelijk kwaad: als een onproductieve periode, waarin niet 'gewerkt' kan worden. Zo gauw hun leeftijd dat toelaat, nemen ze hen van school. Een typische eigenschap van deze bevolking is een volkomen gebrek aan belangstelling voor alles, wat niet direct materieel voordeel ten gevolge heeft. De schooljeugd kent geen spelletjes: buiten school lanterfant de kinderen eenvoudig rond. Dit gebrek aan fantasie en belangstelling uit zich ook op de schoolreisjes. Zelfs het strand bleek niet in staat om de kinderen enthousiast te krijgen en na er een uurtje te hebben doorgebracht, vroegen ze de onderwijzer om verder te mogen rijden. Dat dit niet alleen bij kinderen het geval is, werd duidelijk uit de woorden van een van de predikanten. Hieruit bleek, dat ook voor ouderen het belangrijkste van uitstapjes is grote afstanden af te leggen, terwijl de belangstelling voor bezienswaardigheden uitermate gering blijft. Tot zover voorlopig het donkere rapport.

Het grote probleem van de Betuwe is het drama van de z.g.n. 'kom-gronden'. Om u het zo snel mogelijk uit te leggen: als het lukken zou een kaart samen te stellen van alle rivieren en rivierarmen die vroeger tussen Rijn, Waal en Maas hebben gelopen, zouden we een groot soort Biesbos voor ons zien, met dit verschil, dat

de omsloten eilanden groter zouden zijn. Daarop had - als de rivierbeddingen al het water niet meer konden verwerken - afzetting van zand en klei plaats. Het zwaarste materiaal - het zandige - zònk het snelst en het dichtst bij de rivier, terwijl het fijne slib verderop in het land zonk, in de kom. Het eigenaardige hierbij was, dat het zandige materiaal naar verhouding hoger kwam te liggen dan het fijne slib. Maar behalve de sortering van materiaal binnen één kom, had er ook een sortering plaats van Oost naar West over het gehele rivierengebied: in het Oosten, dicht bij de oorsprong der rivieren, bezonk meer grof en minder fijn materiaal, naar het Westen toe was het omgekeerde het geval. Daarom zijn in het Westen van de Betuwe de komkleigronden veel kleiner dan in het Oosten; de stroomruggrond overweegt in het Oosten, de komkleigrond in het Westen.

Die komkleigrond heeft grote nadelen: door de lage ligging heeft ze van oudsher last van water gehad. Niet alleen door de fijne structuur van de slib, maar ook door de eeuwenlange inwerking van water zijn die gronden zeer zwaar. Ze hebben een bijzonder slechte doorluchting en ze zijn vrijwel kalkloos.

Uiteraard vestigde de bevolking zich op de hoge, vruchtbare, kalkrijke stroomgronden: men zat er langer droog bij hoog water, maar bovendien was dat land zoveel dankbaarder bij bewerking met nog heel eenvoudige gereedschappen. Dáár dus vormden zich de dorpskernen, dáár ook werd een verspreide bewoning in het leven geroepen door akkerbouw en fruitteelt. Men legde er wegen aan, die men allengs verbeterde. Maar de bevolking verwaarloosde haar komgronden, en dit kòn, zolang ze op de stroomgronden nog ruimte

vond. Alleen ging men er hooien in de droge zomermaanden en dat was al. Nergens was het gras-bestand mooi, op de moerassige gedeelten zelfs zo bitter slecht, dat een koe er op doodging van de diarrhee. Maar wat gaf dat? Land genoeg om niet te kijken op een bunder! Er werd rooibouw gepleegd op de grond, die door de natuur al zo zwaar misdeeld was. En dat is tot heden zo gebleven. Dr ir F.W.G. Pijls schrijft: 'Degenen, die het vruchtbare rivierkleigebied en speciaal de Betuwe met zijn wuivende akkers en bloeiende boomgaarden in alle toonaarden hebben bezongen, moeten dus wel zeer gemakzuchtige mensen zijn geweest. Ze geven er tenminste blijk van zich niet ver buiten de eeuwenoude wegen in het rivierkleigebied gewaagd te hebben. Een dichterlijke beschrijving van de vaak troosteloze en verlaten vlakten met gras en dan nog slecht gras en anders niets op onze komkleigronden ben ik nooit tegengekomen.'

Grote oppervlakten grond zijn vrijwel onrendabel gebleven en dat in een land, dat tot de dichtstbevolkte streken ter wereld behoort, en waar jonge, energieke mensen zich genoodzaakt zien te emigreren. *Vast staat, dat een behoorlijk deel van hen te bergen zou zijn in een redelijk bestaan, als die uitgestrekte grasvlakten tot vruchtbaarheid zouden worden gebracht!*

Op 17 Mei 1950 is te Geldermalsen een komgrondendag belegd. Zij, die daar hun woord hebben doen klinken, spraken voor een eivolle zaal, tot een gehoor van autoriteiten als tussen Rijn en Waal zelden bij elkaar is gebracht. Maar uit de streek zelf waren er nog veel te weinig bestuurders. Tot hen, die er dan wel waren, en van wie de bereidheid om aan te pakken moet komen, heeft minister Mansholt gezegd: 'Mijn milli-

oenen zijn ter beschikking, mits ge toont ze op waarde te stellen.' Waarmee dan werd bedoeld, dat de liefde niet van één kant kan komen, en dat de Betuwnaar moet leren, dat de cost voor de baet uitgaat. En hierin ligt de gehele kern van de zaak. Want op papier is de gehele Betuwe al hoog-rendabel tot de laatste hectare, de plannen liggen kant en klaar gereed: een volledig uitgewerkt Linge-project, dat door een streng geleide bewatering à de Betuwse komgronden tot welige weiden kan maken; een ruilverkavelingsproject; een bemestings- en herinzaaiingssysteem; een plan ter specialisering van de boeren in drie groepen: bouw-, fruiten veeboeren; en nog veel, veel meer. De plannen liggen klaar en zouden zo kunnen worden uitgevoerd, mits... de Betuwe met klinkende daad behulpzaam zou willen zijn. Maar zover is de bevolking nog niet. Nog lang niet. En dat is de hoofdzaak in dit drama.

De historische achtergrond van de levens- en werkwijze van de komgrondenboeren heeft vele aspecten. Zeer voornaam is de ongelijke kwaliteit van de bodem. Daardoor ontstonden er drie zones: één met bouwlanden en boomgaarden, één met weilanden en één met hooilanden. En aangezien elk bedrijf gemengd was ('Je mot nooit alle eier onder één kip leggen'), vormde een boerderij nooit een aaneengesloten geheel: akkers en landerijen lagen doorgaans kilometers uit elkaar, soms wel meer dan 5 km.

Gemiddeld was het zo, dat een gedeelte van het land eigen bezit was, een ander gedeelte gepacht. Elk jaar kon er opnieuw worden gepacht, en het kwam er dan meestal op neer, dat ieder jaar andere stukken werden ingehuurd, want het ging dan nogal opgewonden en

opbiederig toe. De toekomst van de Betuwse boer was daardoor precies één jaar lang. Al wat hij voor zijn land deed, deed hij voor zijn buurman, en dus deed hij niets. Het 'materialisme op korte termijn', dat zo sterk leeft onder de komgrondenboeren, is stellig daaruit te verklaren; de spiering en de kabeljauw bleef er een onbekende combinatie.

Een boer zonder toekomst kan zich nooit koning voelen, en het land kende niet de voorname plaats en koestering, die het krijgt bij een continue overgang van vader op zoon. In het stabiele en vruchtbare Groningen bijvoorbeeld kwam het al vroeg voor, dat door veel te lage taxatie één der zoons in staat werd gesteld het ouderlijk bedrijf over te nemen, hetgeen door de andere kinderen als juist werd aanvaard. In de Betuwe kende men dit niet: men liet Gods water over Gods akker lopen, men bestemde niet één zoon voor de boerderij en men bedacht niet voor de overige kinderen andere toekomstmogelijkheden: men zou wel zien hoe het zou lopen. Zo kwam het, dat men na de dood van de ouders maar kalmweg bij elkaar bleef hokken; die het eerst aan bod kwam trouwde, en de anderen kropen eenzaam op zolder: niet alleen broers en zusters, maar dikwijls ook ooms en tantes (uit de nalatenschap van pa en moe). Het kon niet anders: er was nu eenmaal niet genoeg vruchtbare (lees: vruchtbaar gemaakte) grond voor allen om een eigen spul op te zetten. De flinksten vertikten het melkknecht bij broer te blijven en verlieten de streek. Dat gebeurde steeds meer, reeds jaren kent men in de Betuwe geen bevolkingsaanwas van enige betekenis. Eerst had men tenminste nog emplooi kunnen vinden in de mandenmakerij (griend was er genoeg daar), maar in later jaren

is de harde, knobbelige bushelmand verdrongen door keurige kistjes, waarin het fruit niet kneust. Ook de komgrondenhooi (nog net goed genoeg voor paarden) leverde in de handel hoe langer hoe minder op: de paardentram verdween, de cavallerie werd opgeborgen voor schaarse parades en de sleperskarren werden vervangen door benzinemonsters. En zo is eigenlijk de toestand van dat eenzame land in sommige opzichten nog slechter dan honderd jaar geleden. Alléén: één ding is er definitief verbeterd: de pachtwet van 1938 heeft aan de één-jaars-toekomst een einde gemaakt. De boeren zijn daardoor zekerder geworden, maar... dat heeft niet meer hectaren vruchtbaar land gebracht. Broers en zusters hokken nog bij elkaar, het is daar de streek der ongehuwden - verlovings van 30 jaar zijn er niet eens zo zeldzaam! - en wat dat voor verkommerdheid in het leven geeft, is onmogelijk te begrijpen. Een uiterst merkwaardige berusting kenmerkt de mensen, en wie zou denken, dat bij een dergelijke sexuele armoede allerlei misstanden wel het gevolg moesten zijn, vergist zich deerlijk. Zedenmisdrijven zijn er vrijwel onbekend. Ook andere misdrijven komen er slechts sporadisch voor en er wordt niet opvallend veel gedronken. Het schijnt, of de lach er voor eeuwig van de lucht is, en of de mensen er rondgaan in een herfstige, uitzichtloze droom. En dat, terwijl vlakbij de grond ligt te wachten op vruchtbaarmaking en op nieuwe boerderijen.

Een landbouwdeskundige, niet uit de streek zelf afkomstig, maar wel met veel liefde en begrip daarvoor, gaf als zijn mening - en hij was lang niet de enige! - dat in Franssens' rapport de intelligentie van de Be-

tuwse boer veel te laag was aangeslagen. Dat lijkt me, na gesprekken met komgrondenboeren, zeker niet onjuist. Het is niet zo, dat men daar niet vooruit wil, of dat men daar niet met de mensen kan praten. Alleen, er is nog teveel 'materialisme op korte termijn', ofschoon men dat zelf allerminst zo voelt. Het genoemde, donkere rapport heeft in de streek dan ook veel beroering gewekt en als zodanig kan het niet als het beste middel tegen Betuwse kopschuwheid worden aangeprezen. Vergeet daarom niet alleen de rooskleurige gaarden, vergeet ook de zwartgallige enquête-objectiviteit. Houdt alleen de indruk over van verlatenheid en feesteloosheid, van eeuwenoude achterdocht, van belaagdheid en van eenzaamheid des harten. Mensen, streekbevolkingen, ze zijn niet in cijfers te vatten en te ontleden. Ze zijn onberekenbaar, in alle betekenissen. Een schepper van de knapste blauwdrukken kan uiteindelijk begrippen als 'hart' en 'liefde' missen. Maar een psychologische voorhoede kan alles missen juist behalve dat hart en die liefde. Speciaal in de Betuwe.

Een keur van geleerde heren heeft uitgedokterd, wat er aan het land kan en moet worden gedaan, en men kan u zo voorrekenen hoeveel geld er gemiddeld in een bunder zou moeten worden gestoken om komgrond tot beste weidegrond te maken. De Linge-bemaling speelt daarbij een grote rol, de bemesting en de ruilverkaveling ook. Linge en bemesting eisen geld, de ruilverkaveling - dat is *eigenlijk*: strenge specialisering der bedrijven - eist een psychologische revolutie. Franssens zegt: 'Wil men tot resultaten *op korte termijn* geraken, dan zal men moeten overgaan tot projecten, waarbij het initiatief niet aan de bevolking kan worden over-

gelaten, daar het niet mogelijk zal zijn voor revolutionaire maatregelen haar medewerking te verkrijgen. Een mogelijkheid is hier misschien gelegen in het stichten van een officieel of semi-officieel lichaam, in de geest van de Directie van de Wieringermeer, dat, tijdelijk de gronden in beheer nemend, deze kan verkavelen en herontginnen en daarna moet overgaan tot bedrijfsgebouwen op hun toekomstige, dan aaneengesloten terreinen. Of dit laatste in de huidige tijd financieel mogelijk is, wordt hier in het midden gelaten. Tegelijkertijd zullen de voormalige gebruikers dan een grondige scholing moeten ondergaan, om althans enigermate geschikt gemaakt te worden voor de nieuwe toestand. Al deze maatregelen zouden slechts kunnen worden uitgevoerd met een tijdelijke uitschakeling van het eigendomsrecht en ook, tot op zekere hoogte, van het gebruiksrecht der pachters, zoals dit thans volgens de pachtwet bestaat. Worden echter de gronden na het werk weer teruggegeven aan de vroegere rechthebbenden, dan zijn hier misschien voor sommigen geen overwegende bezwaren aanwezig.'

Dat riekt totalitair, en deze geur ligt verre van lekker in de Betuwse neus, dat kan ieder u verzekeren. Natuurlijk: een hard, totalitair systeem zou met de Betuwe weinig moeite hebben, onwil en zelfs opstand zijn als het moet zó weggevaagd. En ongetwijfeld zou, als een dictatoriale hand de plannen in enkele jaren tijds zou verwezenlijken, ons land veel en veel meer opbrengen en zeker duizend boeren zouden niet hoeven te emigreren. Maar daardoor zou het leven van duizenden anderen vrijwel waardeloos worden. Want zomin als men oude bomen ongestraft uit hun bodem kan scheu-

ren, evenmin kan men het de boeren van de Betuwe aandoen ze ruw uit hun merkwaardige levensstijl te rukken. En zolang de realiteit mens boven de fictie mensheid werd gesteld (of boven volk of vaderland of wat dan ook), zolang zal de Betuenaar zijn lot en zijn land, in verstand of onverstand, in eigen hand houden. En zolang is elke menselijke aanvaardbare verandering alleen van hem zelf te verwachten. Voor de guldens: helaas. Maar aan de andere kant: gelukkig. Want wat zou een land, wat zou een leven nog voor zin hebben, als men daarin niet zelf zou kunnen beslissen? *Het enige, wat de Betuenaar moet worden geleerd is, dat, door voor zichzelf te beslissen, hij tegelijk beslist voor anderen. Er moet daar worden geleerd en beleden, dat men in dit land en in deze tijd wil en moet zorgen voor elkander, dat men eerlijke deelgenoten wil zijn, en dat alleen op deze basis kan worden gehandeld. Geven en nemen. Alleen het geven is zo moeilijk, als men eeuwenlang alleen maar genomen heeft!*

V**Van elf teugen op een carnaval**

... alwaar men veel maskers kan zien en véél daarachter kan vermoeden en alwaar alles tòch onbegrijpelijk blijft voor wie het feest niet van jongsaf in het bloed heeft.

12 uur

Vlak tegenover het station, bij Rosier, zitten drie Amerikaanse soldaten, die er, ondanks hun lichtblauwe, étalage-nieuwe uniformen uitzien als boerenjongens met goedgevulde beurs. Hun gezichten staan uitermate nors, maar dat zal zijn om onzekerheid te verbergen, want achter de spiegelruit is de wereld bezig van karakter te veranderen. Men voelt aan alles, dat de normen van gisteren hun waarde verliezen, ook al zou men niet weten, wat hier aan de hand is. Het station blijft maar mensen spuwen, gonzende wespen uit een winterhol, straks glijdt de deksel van de strooppot. Het lijkt wel, of heel Zuid-Limburg zich verenigt in Maastricht, het zachte, zangerige dialect vult de lucht met een steeds sterker wordend gegons. Maar ook andere klanken steken daartussen: het Frans uit België, de rollende r's van wiens tong naar het Maleis staat, en de vele nuances van boven de Moerdijk. 'Rhum and coca-cola', bestellen de Amerikanen. Dan staren ze, kalm afwachting, weer naar buiten, naar die blauwe voorjaarswereld, waarin, tussen de drommen door, nu de eerste zotte pakken verschijnen. De belangstelling is groot, Maastricht moet zelf ook nog wennen. Maar de aanvaarding van het nieuwe bewind is er al, men is al over de streep.

2 uur

Dit is Maastricht niet meer, Nederland niet meer, dit is een ontwaken op Mars, of waar dan ook, ergens in een geheel andere wereld. En zoals wij gewone stervelingen 's ochtends altijd even moeten wennen aan de nieuwe dag met zijn duizenden mogelijkheden, zo moeten ook deze ongewone wezens wennen aan hun eigen zotte wereld met zijn duizenden dwaasheden. Maar zoals altijd bij elk nieuw begin, bij elke nieuwe dag, zijn de kinderen al helemaal thuis in het nieuwe moment. Ze hopsen en springen in hun bonte pakken; doch de ouderen in hun maskerade-pakken hebben nog iets schichtigs, nog iets van verweer tegen zichzelf. Maar snel gaat dat voorbij, steeds bonter wordt de stroom, steeds gewoner wordt voor hen het ongewone, de wilde zon van het Carnaval rijst reeds hoger aan de feestdag, het wordt warmer in de sfeer, de kilte van het begin vervaagt, en als het niet vanzelf gaat, dan helpt een eerste borrel wel. De Amerikanen bij Rosier nemen nog maar wéér eens een Rhum-cola en wij nemen nog maar weer eens een bier. Dat verwarmt, maakt tevreden, maar we blijven, die we waren, want wij zitten aan de verkeerde kant van het glas. We horen er niet bij. We kijken maar naar Mars.

15.30 uur

Eindelijk dan is de grote Carnavals-optocht in beweging gekomen, een kilometers-lange stoet vol bizarre fantasie, afgrijselijk getoeter, strak, militair gedreun, accordeonjengel, geweldige poppen, reusachtige praalwagens, waarover de kranten elk jaar weer schrijven met zoveel verve. Ook de berichtgeving over de vier-, vijf- en zes rijen dikke mensenhagen blijkt

zonder overdrijving te zijn. Maar wàt over de eenzaamheid van de vreemdeling tussen al dat gejuich en gewuif? Het is àl Maastricht wat de klok slaat en de toeter heft daar in die optocht, en het is àl Maastricht wat er te lezen staat op bord en schild en spandoek. Of nee: niet Maastricht, maar Mestreech, en in dat verschil zit het hele Carnaval. Carnaval is 'wij', één grote broederschap, waarbij de maatschappij drie dagen lang niet bestaat. Alles mag. De dorst is verplicht. Daar boven op die praalwagen zwaait de machtige biergod Cambrinus met zijn enorme pul, die hij steeds weer volschenkt. Het schuim stuift over stoet en kijkers, en dit beeld is méér Carnaval dan de praalwagen van Prins Thei Cendrillonarius I. Groots en ongebreideld is Cambrinus. Kijk, nu neemt hij een teug, tenminste: hij doet heel goed alsof. En daar gaat dan het schuim al weer over straat. Ongebreideld doen alsof, is dat het Carnaval? 'Löstig en plezierig, méh neet boete de sjraom'.

18 uur

De optocht is afgelopen en de deuren van het gekkenhuis staan wagenwijd open. Wie nu nog in burger loopt, komt uit een ander land. Maar dit is de werkelijke wereld, kakelbont, afzichtelijk en schoon, het zoet en het bitter gemengd, de dood loopt hier gearmd met de liefde. En het masker bedekt alles, want zo is het leven. Maar één ding is anders, en dat is de broederschap, het gezamenlijk zingende, het leven zonder vloek. Men is teruggekropen in de warmte van het dialect, om zich daar met Rabelaisiaans geweld uit te leven met het schorre volkslied van drie dagen: 'D'n drekmaan, dee geit staake, tot heer geinen höllemotor aon ze keerke heet'. Men loopt daar met zijn feestneus op en plotse-

ling wordt men in de arm genomen en meegesleurd de draaistroom in en weer losgelaten als men zijn mond zingend heeft geopend, want daar klonk ineens het land van boven de Moerdijk. En die boven-Moerdijkers begrijpen er immers niets van, die kunnen alleen maar denken, dat de lieden van Mestreech puur slecht zijn.

21 uur

Het gehos en gejoel over het Vrijthof is nu ontzaglijk, daar gaat voor duizenden guldens feesttextiel rond, en geen mens-alleen heeft fantasie genoeg in zijn droom om zich deze overdaad van costumes te scheppen, zo'n overdaad kan enkel uit een geweldige massa komen. Daar komen groepen van links en van rechts aangehost, die zich verenigen, splitsen, in grote draaikolken samenstromen, en die zich afslingeren alle straten van Maastricht in. De ganse stad staat nu volkomen op zijn kop, en nergens, zelfs in geen afgelegen buurtcafé, vindt men nog gemakkelijk een plaats. Eindelijk, ergens in de buurt van de Koestraat, lijkt het rustiger. Maar dat is gezichtsbedrog, want met het binnentreden in deze volkskroeg is men weer midden in het oordeel van de afzichtelijkste plastic-maskers, de helle muziek en het onophoudelijk gedans. Het harde meisje achter de bar doet niets dan kleine glaasjes vullen, een fles is zo weer leeg. Plotseling komt er een joelende sliert binnen, even danst men uitgelaten rond, dan verdwijnt de troep weer, en zelfs het harde meisje moet er om glimlachen. Een man, die zich gehuld heeft in een japonschort en een kaal bontvosje, en die zijn gezicht verschuilt achter een apenmasker, komt licht zwaaiend door de deur, wringt zich naar de bar en bestelt een borrel. Hij betaalt à contant, schuift vlug zijn masker

op, tot aan zijn neus, zodat hij onherkenbaar blijft, wipt even vlug de hele borrel naar binnen en laat zijn masker weer neer. Dan verlaat hij de bar en grijpt naar de deurkruk met een slanke hand, waaraan een opmerkelijke ring zit. Het harde meisje heeft hem met de ogen gevolgd. 'Dat's vast een slechte', zegt ze. Ze zal er heus wel kijk op hebben.

22 uur

En loop nu mee over de brug naar Wijk, om te zien, hoe daar een familie er zuur plezier in schept om niet gek te doen. We nemen, van de stad af gerekend, de linkse brug en we gaan naar die donkere en stille wereld aan de andere kant van de Maas. Het rumoer van Maastricht krijgt de vreemde, ijle klankkleur van zomeravonden, waarin brokjes geluid zo glashelder uit al de andere trillingen kunnen springen. De verlichte toren van het Stadhuis werpt een zwarte schaduwkegel hoog de hemel in, als een negatieve schijnwerper, die sterren blootlegt boven de concurrerende gloed van de stad. We gaan verder, het slaperige duister van Wijk in. Deze kroeg of die? Beide beloven weinig. En dan weer die verbazing over het lawaai en gehos daarbinnen. De kellner laat zijn tablet in de steek en neemt een Tyrools meisje met ongezien korte rokjes om het middel en de dikke vrouw achter de toonbank zegt iets tegen haar zandkleurige man, die lacht, en dan gaat ook zij dansen, met een als matroos verkleed persoon, die haar in de hals zoent, en de zandkleurige man gaat lachend door met het vullen van glaasjes. En in Zondagse kleren, zonder veer, pluim of bloem, zitten daar in de hoek een stevige vrouw, wier mond op smalen hangt, een dorre pa met pijp, een schoonzoon met die algemene blik van

wat mot je van me, en een bleke dochter met moordplannen binnen haar lippen. Het viertal kijkt, afkeurend, zonder meer. Uit elk oog steekt een wijsvinger. De zandkleurige man brengt vier glaasjes donker. De schoonzoon grijpt het glas, bedenkt zich en zet het weer neer. Hij wacht. Pas na vijf minuten neemt de schoonmoeder het glas. De anderen volgen haar voorbeeld, nemen elk een bijzonder kleine teug en zetten de wijsvinger weer op het oog. Maar niemand neemt er aanstoot aan.

Maandag 25 Februari, 0.00 uur.

De bovenverdieping van Dominicaïen op het Vrijthof is herschapen in een Turks bad, waar alle nationaliteiten van de gehele wereld het effect van de kuur versterken om geheel gekleed de kracht van de vloer te beproeven op de wijze van St. Vitus. Alcoholica van allerlei soort verlaten zichtbaar de poriën, verdampen en vormen een wonderbaarlijke cocktail, waarin het slecht snuiven is voor onthouders. Of misschien ook wel niet. De gezellige dame, die vertelt, dat zij uit Weert komt, wil nog wel een glaasje limonade. 'Ik drink nooit', zegt ze, 'maar ik vind het hier zo enig. Ik zit hier nu al uren lang te kijken en ik verveel me niks. Wat een heerlijke boel.' Eindelijk komt de half gesmolten kellner met limonade. Een donkerbruine Arabier van even vijftig wordt door een hotsende partij tot vlak voor haar tafeltje geschoven, maar hij houdt de manchete op zijn kleintje pils keurig horizontaal. 'Mevrouw', zegt hij, 'eindelijk heb ik u gevonden'. De gezellige dame drinkt hem vriendelijk toe. 'Ik verklaar u mijn....', zegt de man, maar dan wordt hij weer door een nieuwe groep in de richting van de dansvloer weggegooid.

Maandag, 1.45 uur.

Een kleine volkskroeg. Hetzelfde beeld van hots en glas, maar zonder maskers, want dat is het gebod na 1 uur. Een geweldige dikke man in het beroepstoilet van filmcowboys, maar kennelijk minder bestand tegen wat aan bars verstrekt wordt, komt met vrouw en kind door het rumoer naar de toonbank. De vrouw draagt alle karaktertrekken van een afgezakte zigeunerin, die in het helderziende niet sterk meer is, en het kleine kind, in een lang, fantasie-loos rokje, heeft de glazen wazigheid van over de slaap heen. Ze is dichterbij de drie dan bij de vier. De man bestelt twee cognac met suiker, en spoedt zich met het glas in de hand naar roepende kornuiten. De vrouw staat geheel door zichzelf in beslag genomen te zingen van die eeuwige drekman. Het kind gaat op de voetenstang staan en trekt zich tot het neusje op aan de bar. De kleine hand grijpt listig naar het glas van de moeder. Bijna niemand ziet het. Het kind neemt bedachtzaam proevend een teug, slikt, en zucht kalm en verzaligd, zoals oude borrelaars wel doen. Na een minuut reikt ze weer naar het glas. Maar nu is de moeder haar voor met begerige hand. Ze kijkt naar beneden, naar de protesterende ogen. Dan zegt ze medelijdend: 'Nou goed dan', en bestelt ook voor het kind een cognac met suiker.

Maandagnacht, 2.15 uur.

Twee uur is het vannacht sluiten, en daar wordt bijzonder streng de hand aan gehouden, en nu, een kwartier nadien, is nog wel de hele stad vol afgezwakt gezang, maar de groepen hebben nu dat onbestemde van die naar huis moeten en die eigenlijk nog niet willen en eigenlijk ook wel. Dit massale sterven van het feest

in sloppen en stegen, over pleinen en door de hoofdstraten heeft iets glorieus, misschien wel, omdat het hier maar een schijndood betreft, want wie morgen wat scheel zijn ogen opslaat en wie aan de wastafel de schorre keel spoelt, kan in eenvoudig leidingwater alweer het feest van de nieuwe dag proeven. 'Tot morgen' hoort men overal in de snel aangroeiende duisternis.

'Tot morgen', een vrouw wuift vrolijk haar gasten na. Door de kier van de gordijnen is een man zichtbaar, die aarzelt bij een fles. Als hij dan toch nog zijn glaasje wil vullen, komt de vrouw de kamer binnen. Zij neemt hem de fles af, kijkt hem dan aan, lacht, haalt de schouders op met het gebaar van 'nou voor deze ene keer dan', schenkt de man zijn glaasje vol, vult ook het hare. Ze zoenen elkaar en drinken.

Maandag, 11 uur.

Wat zijn dat voor onverwoestbaren, die van Maastricht? Over het Vrijthof klinkt al weer muziek, honderden kinderen in vreemde pakjes dartelen al weer rond, en volwassenen bewegen zich met de kwieke pas van 'nog even een boodschapje doen en dan maar weer het Carnaval binnengestort'. In de hoofdstraten is men gemoedelijk aan het slenteren en het stadsbeeld onder de heldere lucht is volkomen katervrij. Het is een opgewekte, vrolijke stad, dat midden in een feest zit. Op het Vrijthof komt een glinsterende auto aanrijden, een HZ die stopt voor één der hotels. De geüniformeerde chauffeur gaat naar binnen en komt even later terug. Hij wordt aangehouden door een andere chauffeur, die een thermosfles in de hand houdt. 'Ha die Rein', zegt hij, 'plezier gehad gisteren?' De ander zegt een beetje mismoedig: 'Ik was in Den Haag.' Het gezicht van de

ander klaart op. 'Ik ook', zegt hij, 'misschien maar beter ook. Als je met de baas uit bent, kun je toch niks beginnen, niet?' Hij houdt zijn thermosfles in de hoogte en zegt: 'Ook een slokje thee?' En de ander zegt: 'Liever niet, dat heb ik al jaren te veel gedronken', en met opgetrokken neus kijkt hij toe hoe de ander een teug neemt.

Maandag, 12.30 uur.

In de restauratie-ruimte van de trein zit een man met een bedrukt gezicht. 'Ik moet naar Groningen', zegt hij zonder dat er om wordt gevraagd, 'je wordt nog wel eens overgeplaatst als je bij de belasting bent, ik was ook liever in Maastricht gebleven, maar met Carnaval breek ik er toch altijd weer uit, elk jaar opnieuw. Dat ben ik nou eenmaal van jongsaf gewend geweest. Ober, een pils. 't Was een mooi feest, vier uur is het geworden'. Even later heft hij zijn glas en zegt: 'Dat helpt me altijd geweldig, zo'n volgende dag', en hij neemt een gròte teug. Voor hem is het Carnaval afgelopen en dat moest erg jammer voor hem zijn, zelfs een vreemde in Jeruzalem hoeft daar niet naar te gissen. Maar voor de rest houdt de wetenschap op. Want Carnaval is een onbegrijpelijke zaak voor wie dit feest niet van jongsaf in het bloed heeft.

VI**Van een vergeten oord dat Oerd heet**

... alwaar men na zonsondergang geen mens meer ziet omdat het tien kilometer te ver ligt van de grote wereld, die Duinoord heet en op Ameland ligt.

De naam Butlin is de laatste jaren bijzonder weinig in onze kranten verschenen, en het schijnt nu wel zó te zijn, dat de Engelse heer die deze naam draagt het pleit in Nederland definitief verloren heeft. En dat is dan maar weer een hele geruststelling. Want nietwaar: vakantie is vacatie, en laat iedereen maar op eigen manier zalig worden, niemand hoeft zijn vacatie te laten organiseren door meneer Butlin of wie dan ook. En bovendien: heeft de Nederlander zijn vacantieregeling na zoveel strijd alleen maar verkregen om er ten slotte het één of andere kermisbedrijf mee te laten floreren? Die Nederlander zou wel wijzer wezen. Nee, het Butlinkamp of welk daarop gelijkend zomerkamp staat de Nederlander tegen. Maar in de fierheid van 'niks voor ons' schuilt toch iets zeer belachelijks. Want wie zo maar wat door Nederland toert en kijkt hoe 'men' zijn vacatie doorbrengt, die stuit herhaaldelijk op de ijslolly-sfeer, die ook aan het woord Butlin kleeft. Geen beter buur dan de natuur, jawel, maar dan is die buur toch op vele plaatsen een jolig heer met een feestmuts op en met een schor 'We zijn niet bang' - of zoiets - in de keel.

Dit zijn geen aardige woorden en ze worden dan ook niet met plezier geschreven, zelfs niet met een wrokkig plezier. Ze dienen alleen maar ter verheldering van het begrip Butlin. Want ons onmiddellijk verzet tegen dat

begrip is ook cliché-matig. Omdat we vergeten, dat duizenden en duizenden Nederlanders elk jaar weer butlinnen, op eigen houtje. Neemt u het woord 'Waddeneilanden' eens in uw gedachten. Ziet u verlatenheid, een ongerept strand, ongebreidelde duinen, de woeste eenzaamheid, waarin men tot zichzelf komt? Dan is u niet mis, het is er allemaal, aan welk eiland u ook denkt. Denkt u bijvoorbeeld eens aan Ameland. U vindt daar prachtige stranden, bossen van allure, grote duinterreinen zonder het menselijk-on-menselijk 'verboden toegang'. Schrijft u daar natuur gerust maar met een hoofdletter. Maar honderden en honderden schrijven hem met de hoofdletter B van Buur. De Buur met de feestmuts op, wiens naam begint met dezelfde letter als de naam van de gesmade Engelse heer. Zo lang dit zo is, blijkt al het verzet tegen een feestelijk georganiseerd soort zomerkampen bijzonder voos.

Al wat hiervoor geschreven staat, is geen pleidooi vóór die kampen. Het is alleen de constatering van het feit, dat ongetelde scharen het héle programma willen: én de duinpan met zonnebrand-olie en de dansvloer met 'Good Night, Irene'. En ze krijgen het, ze bezorgen zichzelf hun Butlin-vacantie.

Gaat u maar eens mee naar Ameland. Eerlijk gezegd: uw gids is niet tot de uiterste objectiviteit in staat, teveel blauwgele jeugdzomers heeft hij er daarvoor op sandalen rondgelopen. Ameland wordt in zijn schrijfmachine het dorp Nes en het dorp Nes wordt de grote en feestelijke zomerhuizen-nederzetting Duinoord. Forse, meest houten huizen van een landelijke sierlijkheid stonden daar, tientallen, misschien wel honderden. Het was een groots, vrij zomerdorp, met vlaggen en kleurig

badgoed wapperend aan lijnen en vliegers in de lucht, en gelach overal. Er stonden winkels van allerlei aard en men hoefde niet naar Nes. Men kon er kruidenierswaren kopen en groente, en brood, en gebakken vis, en roomijs, gebakjes en croquetjes, men kon er foto's laten ontwikkelen, badschoenen lagen er in de étalages en souvenirs en kinderspeelgoed. Men was elders gaan wonen, in een houten dorp, dat luxueus aandeed op de een of andere manier. Men sliep er 'thuis', op gewone bedden, men at er 'thuis', in een normale kamer en op kille avonden zette men de keukendeur open om van de warmte van het petroleumfornuis te profiteren. Men was thuis, maar in een weelderiger vrijheid.

Op school leerden we het geheimzinnige woord 'zeeweg' en op het waterblauw van de kaart zagen we de streepjeslijn van haven tot haven. De enige echte zeeweg, die ik ooit gezien heb, loopt van het Friese Holwerd naar het Amelandse Nes. Daar staan, in die bankige, ondiepe Waddenzee kale, dode boompjes, de hele route langs, en de veerboot vaart langs die treurige bomenrij, die zo nu en dan wordt onderbroken door een houten bakentje. Maar voor u dat kunt aanschouwen, moet u eerst een hele tocht ondernemen. Van Amsterdam uit kunt u het beste reizen tot Groningen of Leeuwarden, waar u in de bus stapt naar Holwerd. Dat Holwerd is een ouderwets, welvarend Wadden-plaatsje, waar de buschauffeur moeite heeft met de nauwste bochtjes en dan ineens raast u door weelderige weiden de dijk tegemoet en achter die dijk ligt een lange, dodelijk smalle pier, waarop het tegen vertrek-tijd één bont gewemel is, één getoeter van luxe- en vrachtauto's en bussen, die elkaar opjagen, maar niet kunnen passeren,

en één gezeul met al te zwaar beladen fietsen, en dan komt, op het eind, de brede, soliede houten steiger, waar het een groot gedrang is van allen, die met de boot meewillen. Een hoed waait in zee, en waar is Pietje nou voor de drommel, let dan toch ook op, Jan, en als ze de koffers nou maar niet vergeten, en zeur nou niet om Pa, want die is de kaartjes halen. En is dat daar rechts Schiermonnikoog, juffrouw, of, is dat allemaal Ameland, dat had ik niet gedacht, wat groot nog, en hoe lang doet de boot er eigenlijk over, vorig jaar ben ik toch zo ziek geworden op het IJselmeer, door die korte golfslag, maar die heb je hier niet, heb ik gehoord, en hé, Sjoukje, gae je ook naar Aemeland, en maar dringen, dringen, ik stond toch zeker net nog voor u, we willen toch óók mee, en wanneer mogen we nou eindelijk op de boot, moe, en wat een auto's komen er nog uit zo'n boot, laten ze toch wat opschieten. Wacht u maar kalm af, hoor, er is plaats genoeg voor iedereen, ja, u hebt goed praten. ik ben nooit eerder rustig, vóór ik er ben.

Maar dan eindelijk is iedereen op de boot en worden de trossen losgegooid en dan vaart men op één van de mooiste wateren van heel ons land, met achter zich de strenge dijklijn van het Friese land, waarboven puntig en eenzaam torentjes oprijzen en met voor zich het eiland met de machtige duinen van het Amelander Oerd rechts, met naar het midden vlakke stukjes, een dijkje, een bos, en daar worden de huizen al zichtbaar, steeds groter en groter wordt het landschap overzee en een uur later is het weer hetzelfde gedrang om van de boot af te komen en Ebelien, de bagage moet in dié vracht-auto, en is dit de bus voor de Badweg? En dan rijdt men, op net zo'n smalle pier. Men is op Ameland.

Aan het einde van de oorlog besloten de Duitsers om al wat zomerhuis was op Ameland af te breken. Dat had met defensie weinig van doen: zelfs de grootste houten zomerhuizen van méér verdiepingen waren gemakkelijk te demonteren en men kon ze gemakkelijk weer elders opbouwen, in de zwaar-gebombardeerde gebieden, in het Ruhr-gebied en in Berlijn. Loop door Rotterdam en zie de enkele stifttanden in die zwaargehavende mond, en de oorlog zit u weer onherroepelijk in de kleren. Ga over Ameland en ge voelt, als nieuweling, niets bijzonders. Maar kom daar aan als oud-gast van voor de oorlog, en het is uw eigen Ameland niet meer en ge wordt triest. In de volle bus rijdt ge de pier af en dàn nog is het net als vroeger: op de dijk zitten de badgasten te kijken naar de nieuwelingen: hé daar heb je Pasma uit Leeuwarden ook, en gunst, hoe heet die man toch ook weer. En de bus gaat voorbij en draait het dorp Nes in, dat weinig veranderd is, misschien alleen wat stiller lijkt. Ja, hier eruit voor hotel Hofker, en daar voor hotel De Boer. En de bus verlaat het dorp en plotseling is het verleden kaal, alsof een troep groene sprinkhanen de herinnering heeft leeggevreten. Alles lijkt armoedig, dor, zanderig. Er staan nog huisjes inderdaad, maar men raakt in verwarring, men weet niet, of er op die plek vroeger niet veel méér stonden. Een raampje in de voordeur van hotel Van Driesum is stuk. Hotel Ameland lijkt verveloos en een weinig verzakt. En dan strekt zich daar recht tot de zee de badweg uit, een weg die vroeger een drukke, landelijke hoofdstraat leek, met het bos rechts en huisje en huisje en huisje links. Maar van al die vele, vele huisjes staat er nog slechts een dood-enkele. De bus draait af naar het grote, coöperatieve zomerhotel Excelsior. Daar staan de beheerder

en zijn vrouw in afwachting van de nieuwe gasten, die vrolijk en wat links de bus uit klauteren. En de bus gaat weer verder, gaat weer terug naar de badweg. Men kijkt voorzichtig naar de plaats waar eens het vroegere Duinoord was. Weg, weg, de duinen lijken grauw en feesteloos. En in die feesteloosheid staan honderden tenten nu, tot zover het oog kan zien. Duinoord is gedegradeerd tot een tentenkamp. En daar ligt, lang en laag op het laatste duin, hotel Scheltema, precies als vroeger, alleen wat minder fleurig. En men stapt de bus uit en loopt door de lege hotelruimte naar de serre aan zee en men gaat zitten, teleurgesteld, treurig, als iemand, die voorgoed zijn jeugd verloren heeft. Er groeien distels op het zandterras, dat leeg is, er staat geen enkele badstoel op dat vlakke duintje. En men drinkt een glaasje bier om bitter met bitter weg te spoelen. Dit is het Ameland van 1939 niet meer.

Maar goed, dit is dan toch wel het Ameland van nu, en dit is geen reportage van een verleden. En het heden, ontdekt ge dan, is toch feestelijker dan ge eigenlijk wel wilt toegeven. Want beneden aan zee gaat daar onder de zomerzon het kleurige badleven van alle Nederlandse stranden zijn opgewekte gang. Het is een prachtig, breed strand, in een flauwe bocht, van waaruit ge bijna de lengte van het hele eiland kunt overzien, en de heïge, gele verten lokken en eer ge het weet maakt ge een wandelspoor over het natte stevige zand. En zijt ge één der velen geworden, het eiland heeft u opnieuw veroverd.

Het eiland Ameland is - met de oostelijke zandtong - ongeveer dertig kilometer lang en u vindt er vier dorpen, waarvan Nes met zijn aanlegsteiger het belang-

rijkste is. Het westelijke dorp is het boomrijke, intieme Hollum, dan volgt het kleinere, al even boomrijke Ballum, dan Nes, dat ook al onder vol groen verscholen staat, en tenslotte volgt het laatste dorp, het kale, gehuchtachtige Buren. Een paar kilometer oostelijk van Buren, vlak bij een groot, weelderig boom-vierkant van een eendenkooi, wonen de laatste mensen van het eiland en dan kunt ge tot het verste eindpunt nog een paar uurtjes wandelen, maar dan zult u geen huis meer voorbijkomen. Naar het zuiden ziet men de kalme, grijze wadden met het spiegeleffect van banken en kreken, en daarachter het vlakke, rustige land van de Friezen. Naar het Oosten ziet men een enorm, doodstil duinterrein met daarachter het grote, adembenemende geheim van een steeds maar aangroeiende enorme zandplaat, naar het Noorden strekt de zee zich uit tot in het oneindige en naar het Westen, héél diep in de laagte, ligt breed, vochtig, op het wad gewonnen land, waar, geluidloos tussen kleine stroompjes, een grote kudde koeien graast.

Men kan over het gehele eiland dwars door de duinen fietsen of wandelen, van het Oerd tot aan Hollum. En overal langs dat pad mag men daar de duinen beklimmen, mag men op het strand, mag men baden waar men wil. En men vergeet het zelfverzekerde Duinoord van zijn jeugd, men voelt, waar men ook gaat in het duingebied, de vrijheid, de rauwe grootsheid, die het woord waddeneiland oproept.

En dan, vermoeid van zijn zwerftocht, komt men laat in zijn hotel aan, en men voelt zich overrompeld door die grote, golvende menigte op de dansvloer, door de brillant-klinken van het orkestje en door het uiterst

banale rumoer. Dit is het andere Ameland. Men ziet zich zelf weer als kind door de ramen van het hotel staren naar De Grote Wereld Van De Dansers, men voelt weer dat machteloze van nog zo jong te zijn en niet mee te mogen doen, en tegelijk voelt men het verdrietige van al zo oud te worden en niet mee te willen doen. En de dansers dansen voort.

En dat is dus, met die rauwe grootsheid van het eiland, gelijkgebleven. En men heeft afstand genomen en denkt weer aan Butlin. Vroeger was er ook een tentenkamp op Duinoord, helemaal achter de laatste huizen, maar dat kamp was veel kleiner, het houten, zelfverzekerde Duinoord overheerste. En tegen dat feestelijke familieleven viel de natuur weg. Ze was er wel, maar niet als doel, enkel als middel, middel tot vakantie-genoegens. Op de veranda's zag men vrouwen zitten babbelen bij de koffie en mannen zitten kaarten en de mensen liepen rond zoals zij wilden, in de kortste shorts en kleurigste plastrons, maar middenstand bleef middenstand, degelijkheid degelijkheid, en de vrouwen braadden vlees en hadden alleen minder zorg om de kinderen, die liepen en gingen zoals ze zelf liefden. En de oudere jongens gingen 's avonds dansen en de meisjes ook - pas een beetje op voor die bruine jongens uit het tentenkamp' - en als het zo te pas kwam, gingen vader en moeder 's avonds ook wel uit, naar het amateur-cabaret in hotel Ameland, of naar de bioscoop, die er toen nog was, maar dat uitgaan was toch niet het voornaamste, evenmin als het dat thuis in de stad was. Duinoord is nu verdwenen, naar men fluistert voorgoed, want men wil het duingebied zoveel mogelijk in zijn ongerepte, oorspronkelijke staat houden. Alleen kamperen is toegestaan en daarvan wordt nu zóveel ge-

bruik gemaakt, dat het totale aantal z.g. overnachtingen dat van voor de oorlog al overtreft. Dat kamperen heeft niet dezelfde, ouderwetse smaak meer, en het heeft een ongerepte, oorspronkelijke natuurstaat niet van node. Kamperen is voor de meesten al lang niet meer één willen zijn met al wat groeit en bloeit in het vrije veld, het is een middel om op zijn voordeligst vakantie te houden. Wat kan daar tegen zijn? Wat kan er tegen zijn dat een gezin uit Amsterdam-West twee weken lang om een tent dartelt? Niets, men moet dat zoveel mogelijk bevorderen, ook al heeft geen lid van dat gezin ooit een blik geslagen in Heukels' Schoolflora. Het doel is de buitenlucht en aan dat doel wordt beantwoord. Wat dat betreft staan de gezinskampeerders, de huurders van een huisje en de gasten van een familiepension op één lijn: zij eisen geen Butlingenoegens, alleen maar de vrije wandeling door het vrije duin en langs de vrije zee. Maar heel anders is het, als het dansen de bekroning wordt, waarheen de onrust van de lange dag drijft. Er is iets mis in een kampeercentrum, dat elke avond een grote danszaal zo zwaar bevolkt, dat men aan de ingang staat te wachten op een zitplaatsje. Want wat is dat anders dan butlinnen op eigen houtje?

Dit is Ameland, en dit is het Oerd en dit is de Blinkert. De zon staat hoog aan de hemel en de meeuwen krassen op het blauw met de harde griffel van de eeuwigheid. De lucht is zilt en de schepping begint altijd opnieuw. Twee weken hier te leven, met of zonder een Flora, moet een godzaligheid zijn. De meeuwen krassen, en verder hoort men niets. Men ziet niets dan die rauwe wadden-grootheid, geen mens, geen tent. Scheltema, waar men dansen kan, is tien kilometer ver, het pad is smal, en vooral op donkere avonden, moeilijk.

VII

Van het wonder op het dode 'S.S. Veteraan'

... alwaar wij een klamp koffie opzetten, en leren - ofschoon te Rotterdam - wat een Mokummer nu eigenlijk betekent, maar vooral: dat havenarbeid een vak is, en een moeilijk vak.

We zijn, zegt men, een zeevarend volk. We hebben de beste zeevaartscholen, de grootste sluizen, de modernste havens. Overal op de wereld varen de schepen van onze handelsvloot. En overal bevaren Nederlandse mannen de grijze, groene, rode, blauwe en witte zeeën. Ze zijn meesters op het kompas en de sextant. Er worden glorieuze boeken over geschreven, die glorieuze oplagen halen bij glorieuze uitgevers. Altijd weer de zeeman.

Maar zijn steun en toeverlaat blijft in de schaduw: op de wal.... Het ironische spreekwoord van de beste stuurman bevestigt de situatie nog steeds. Kort en goed: de havenarbeider is zo'n soort van los werkman, een slover, een sjouwer. Iedere potige kerel zonder werk kan het worden. Ja? Maar hoe zit het dan met die vrachtschepen, die zo ladingvast door de zeeën koersen? Dat vrachtgoed is toch maar niet lukraak in de ruimen gegooid? Zet je pet maar af, meester! Dat is met verstand gebeurd, met vakkennis. Havenarbeider is een *vak!* 't Is waar: je moet er niet te fijn voor gebouwd wezen. Maar als je een mistig stel hersens hebt, blijf dan maar thuis achter de kachel. Dan ben je op de kade een brekebeen.

Laten we aannemen, dat het een mooie ochtend is, zo tegen zeven uur. Langzaam trekt de dunne mist op en

de hemel zet zijn hoed naar de lente. Het water blinkt fris en jong, als groene haring, en bij Hoek houdt de rivier zijn mond ademwijd open. En daar komt uit Southampton de Goldfinch. Of misschien is het wel de Elsenburgh uit Norrköping. Of de Draco uit Lissabon. Of de weet ik wat van weet ik waar.

Dat schip vaart langs de Hoek de Maas op, op eigen kracht, en rustig gaat het de grootste haven van West-Europa tegemoet. Steeds duidelijker tekent zich de enorme wirwar van masten en masten, kranen en kranen af tegen de voorjaarslucht. Dat is het andere Rotterdam daar, een ganse stad te water, met de Maas als een kolossale hoofdstraat en met tientallen grote en kleine havens als pleinen en stegen, met schepen als huizen. Het is een ontstellend ingewikkeld stadsplan, dat elke dag anders is: waar vandaag de Daje Böhmer ligt, meer morgen misschien de Theseus al. Zo gaat dat daar, nooit is er iets hetzelfde. En toch vaart dit schip rustig verder, onbekommerd: het wordt verwacht in Rotterdam, zijn komst is doorgeseind. En zie: daar komen de sleepboten, die het schip aan de juiste kade zullen leggen. En op het juiste ogenblik zal daar op die kade het juiste aantal havenarbeiders staan om het schip zo snel mogelijk te lossen en weer te laden. Hou je stuwplan maar gereed, stuur. Waar zit je indigo, waar je jute, koffie, kapok, waar je aniline, je tin? Heb je palmpitten in ruim twee, copra in ruim vier? Daar komen de elevators al. Wat heb je meer aan boord? Goed, goed. Je stuwadoor zal er wel voor zorgen. Inspecteurs, putgasten, kraanmachinisten, ze staan gereed, ieder kent zijn eigen, gespecialiseerde taak. Nog een poosje en het zal krioelen op de kade, op het dek, in de ruimen. Auto's zullen af- en aanrijden, af- en aan-

zwenken, spoorwagons worden gerangeerd en de stoomlieren zullen sissen. Loodsdeuren gaan open, binnenschepen komen langsij. En dat alles heet: *er is een stuwadoor aan het werk.*

Het 'U.S. Department of Commerce' heeft een boek van 719 pagina's uitgegeven, dat 'Modern Ship Stowage' heet. Dat is een boek voor vaklui en wie nooit op een zeevaartschool is geweest, moet er maar niet aan beginnen. Maar wie de moed heeft het toch door te bladeren, zal het gaan duizelen: nooit had hij vermoed, dat er zoveel vastzit aan het lossen en laden van een boot. Elke ladingscombinatie eist een andere stuwarchitectuur. De eisen, die aan een stuwplan gesteld moeten worden, zijn vele: de stabiliteit van het schip, de efficiency bij het lossen en laden in de opeenvolgende havens, de 'inwerking' van verschillende goederen op elkaar. Haring moet laag, met het oog op lekkende pekel, cacao mag niet naast vochtige lading liggen, lichte goederen moeten boven op, en zo zijn er tientallen en tientallen voorbeelden. De stuwadoor woekert met de ruimte en met de mogelijkheden, hij moet het schip niet alleen nuttig, maar ook veilig laden. Hij maakt een plan, voor vier, vijf of meer ruimen, in twee, drie of meer verdiepingen. Hij is de architect. Hij ontwerpt. En de havenarbeider is de metselaar, hij bouwt het schip vol. Hij moet weten hoe het best een hijs balen gemaakt wordt en waarom, hoe balen gestuwd moeten worden, hoe plaatijzer, planken, rails, pijpen, bossen draad, kistjes, vaten, erts, kisten vensterglas. Hij moet van elk materiaal de laadtechniek kennen.

In 1920 hield Ernest Bevin bij de opening van onderhandelingen voor een nieuwe arbeidsoverkomst voor havenarbeiders een redevoering, waarin hij o.m. zei:

'De havenarbeider, die sjuwt en zwoegt onder de balen in de haven, draagt ten minste evenveel bij tot het nationale welzijn als de kapitalist, die grote bedragen door zijn handen laat gaan. Ja maar, heeft men gezegd, die havenarbeider is ongeschoold.... Als ik denk aan de veiligheid der goederen, die in de ruimen der schepen moeten worden opgestapeld, als ik denk aan de woelige zeeën en aan hoeveel mensenlevens afhangen van de bekwaamheid, waarmee het schip wordt geladen, dan zeg ik: dit is geen ongeschoolde arbeid'.

Nu, twee en dertig jaar later, zijn die woorden van Bevin, nog zeer onvoldoende tot de wereld doorgedrongen. Wij lopen door onze eigen havensteden en zien de drommen havenarbeiders met hun kneiferszakjes naar de waterkant trekken. Met hun duffels aan, hun overalls, hun tweedehands legerkleding; met hun alpietjes en petten op. Havenarbeiders, potige kerels. Maar veel verder dan die associatie zijn miljoenen nooit gekomen. De havenarbeider? Dat is zo'n soort stempelaar, die elke dag opnieuw maar moet komen vragen of er nog ergens werk is. Wij citeren 'De Waarheid' van 19-9-'49: 'Het systeem van vaste en losse havenarbeiders, waarvan de laatste groep nog bestaat uit mensen met kaarten en boekjes, vestigt toch onwillekeurig de indruk, dat de S.V.Z. (Scheepvaart Vereniging Zuid) het zelf niet zo zwaar neemt met de vakarbeider. Deze indruk wordt trouwens versterkt door het feit, dat regelmatig bij grote drukte groepen D.U.W.-arbeiders in de haven worden tewerkgesteld. Wil men van de havenarbeid werkelijk een vak maken, dan zal dit systeem grondig veranderd moeten worden'.

De indruk, die 'De Waarheid' hier wekt, is volkomen onjuist. Het systeem van vaste en losse havenarbeiders is namelijk onvermijdelijk, een kleine uiteenzetting kan dat bewijzen. Komt er een schip binnen om te worden gelost, dan kiest de desbetreffende reder een stuwadoor, die dat werk voor hem opknapt. Het ligt voor de hand, dat de ene stuwadoor soms veel, een andere in dezelfde periode weinig te doen heeft; een week later kan het precies andersom zijn. De verzamelde stuwadoorsfirma's, aangesloten bij de Scheepvaart Vereniging Zuid, hebben dus veel belang bij een groot contingent reserve-arbeiders. Hun organisatie H.A.R. - de Haven Arbeids Reserve - verdeelt dat reserve-contingent drie keer per dag over de stuwadoorsfirma's. Het is daarbij niet zo, dat er maar willekeurig over een arbeider beschikt wordt: elke arbeider kan weigeren om voor een bepaalde stuwadoor te werken en hij kan zijn voorkeur voor een andere kenbaar maken. Kan hij een bepaalde dag geen werkterrein vinden, dat hem ligt, dan krijgt hij toch zijn minimum-salaris doorbetaald. Hij is dus geen werkloze, over wie maar hardhandig wordt beschikt. Hij staat ingeschreven, hij heeft een garantieloon, ook al heet hij dan maar 'reserve-arbeider'. Velen van deze reserve-arbeiders willen niet eens bij een stuwadoor in vaste dienst komen, omdat ze dan minder verdienen. Het woord 'reserve-arbeider' sluit dus het begrip 'vakman' in het geheel niet uit. En wat de D.U.W.-arbeiders betreft: inderdaad heeft men een enkele keer gebruik van hen moeten maken. Maar alleen voor het allereenvoudigste werk: het lossen van een bananenboot etc., dus werk, waarbij enkel de 'sjouw'-capaciteit geldt. Het citaat uit 'De Waarheid' speelt ons het bewijs in de hand, dat zelfs dit blad de

huidige havenarbeid miskent. Timmerman, loodgieter, schilder, het zijn vakken, niemand twijfelt er aan: ze worden onderwezen op ambachtsscholen. Maar hebt u ooit gehoord van een school voor havenarbeiders? Neen, bootsman. De havenarbeider heeft niets om zich op te beroepen, geen diploma, niets. Alleen in Rotterdam al zijn ruim tienduizend havenarbeiders. Dat geeft, vermenigvuldigd met het gezinscijfer 4, veertigduizend mannen, vrouwen en kinderen, een stad dus groter dan Alkmaar. Een stad zonder diploma's, en dus: een stad in de schaduw. In deze tijd. In een gemechaniseerde wereld, waar de modernste transportmiddelen de vroegere sjouwerman tot een technisch arbeider hebben gemaakt.

Ja, vroeger.... Herinnert u zich nog de opstand tegen de elevator aan het begin van deze eeuw? Toen was de transportmachine nog de vijand van de havenarbeider. Wat de kranen niet afkonden, gebeurde met hand- en schouderkracht, en dat was heel wat. Rijen arbeiders, een zak als een grove puntmuts op het hoofd, liepen krom onder de balen. Daar kwam niet veel hersenwerk bij te pas, kracht was het enige diploma. Maar de eeuw drong op en bezaaide de wereld met machines, en langzamerhand werden de grote havens gemechaniseerd. Nog steeds gaat dat door. Na de laatste oorlog is het wagenpark op de kade uitgebreid met de meest wonderlijke, de meest verbluffende en handige voertuigen. En ook in de ruimen kan nu meer en meer worden gewerkt met gemechaniseerde transportmiddelen. De mens vervoert zelf maar weinig meer, hij laat vervoeren. Lossen en laden is een techniek geworden, de havenarbeider een technisch arbeider.

Laat ik u eens zo'n 'technisch' arbeider voorstellen.

Per dictée: 'De bescheiden functionaris ontving veel gelukwensen en cadeaux ten gelegenheid van zijn Jubileum. Uit de bescheiden blijkt oogenblikkelijk dat de Inspecteur der directe Belastingen om de tuin werd geleid. De dokter constateerde een lichte herzensschudding doch gebodt niettemin onmiddellijke opname in een Ziekenhuis'. Veel fouten? Toch is men in Rotterdam zeer blij met deze man. Bij een gereedschapstest haalde hij een tien en bij een test warenkennis hetzelfde cijfer. Hij wist precies hoe hij onder dek een hijs moest maken, hoeveel zakken er in een pak gaan, waarnaar hij kijken moet bij het meren langszij een zeeschip. Deze man heeft cijfers gekregen, waarvoor hij hard gewerkt heeft, en hij is er een ander mens door geworden. Hij is uit de schaduw getreden. Hij is vakarbeider geworden. Het staat op zijn diploma.

Een diploma? Jawel bootsman, het gaat de goeie kant op daar in Rotterdam: sinds 1949 kan elke Rotterdamse havenarbeider zich *zonder kosten* bekwamen in zijn vak, kan hij zich diploma's verwerven en kan hij op een eerlijke wijze opklimmen.

De basis tot de opleiding werd gelegd in 1947, toen een studie-commissie concludeerde, dat wegens een tekort aan geschoolde arbeidskrachten in de haven een vakopleiding zeer gewenst was. Men adviseerde opdracht te geven aan prof. dr F.J. Th. Rutten een door hem opgesteld voorlopig rapport omtrent de vakopleiding definitief uit te werken. Dat gebeurde. Havenarbeid zou een vak worden, de weg naar geschoold vakmanschap zou worden geëffend. En in 1949, met het aanstellen van een hoofd - A. Peters Jr. - werd de vakopleiding een feit. Op 1 September 1949 waren er reeds ruim 100 arbeiders ingeschreven.

Dat lijkt wellicht weinig, maar in Rotterdam hield men wijs rekening met haastige spoed en zelden goed. Men wilde niemand kopschuw maken met plotselinge veranderingen, integendeel: van hetgeen in de haven historisch gegroeid was, moest dankbaar gebruik worden gemaakt. Niemand werd gedwongen deel te nemen aan de cursus, elke deelneming was geheel vrijwillig. De cursus werd voor de arbeider niet verplicht gesteld, alleen maar mogelijk gemaakt.

Op deze gedachte is een systeem gebouwd, dat uitstekend werkt. Elke cursus duurt tien weken en in die periode krijgt de cursist zijn normale loon doorbetaald. Dat betekent niet, dat hij al die weken lekker kan zitten soezen op de schoolbanken: de opleiding is een praktijk-opleiding. In ploegverband leert men op de kade, in ruimen van schepen, of waar dan ook in de haven, *al werkende*. Niet onder leiding van academische heren, maar van oudere, in het vak doorknede mannen, van collega's, soortgenoten. Men krijgt al werkend les in zijn eigen taal en men antwoordt in zijn eigen jargon. Tien weken lang. En dan nog eens tien en - als men wil - nog eens tien. Want er zijn drie fasen. De eerste is de z.g. *basisopleiding*, waarbij aan de werkers in de haven een brede opleiding wordt gegeven. Slaagt de cursist voor deze opleiding, dan kan hij een *specialistenopleiding* volgen; dat is de opleiding van dekgasten, controleurs, wagenbestuurders etc. Behaalt hij ook hiervoor het diploma, dan kan hij deelnemen aan de laatste opleiding: de *bazenopleiding*.

De deelnemers aan de basis- en specialistenopleiding komen wekelijks voor een speciale instructiedag op het lesschip de 'Veteraan' onder leiding van instructeurs bijeen. De dekgasten ontvangen gedurende hun oplei-

dingsperiode bovendien nog een instructie-dag, die geheel op het praktisch werken als dekgast en bootsman is ingesteld. Voor het overige verrichten zij, zoals gezegd, productieve arbeid in havenondernemingen.

Wie over de kaden zwerft en over schepen, wordt al spoedig gevangen in een enorme verwarring. Alles maakt lawaai: de stoomwinchen, de elevators, de sleep boten, de motorrijtuigen op de kade, het bonken van de hijsen tegen de scheepswand. En alles beweegt: de kranen, de kabels, de mensen, wat niet al. Het lijkt een janboel, waar een onervaren bezoeker geen enkel systeem in ziet. Een spraakzame gids echter maakt een vreemdeling in een half uurtje al aardig wegwijs. Plotseling - in de grote verwarring van beeld en geluid - ontdekt men de stilte en de rust, ontdekt men, dat er niet wordt geschreeuwd, gesloofd, gejakkerd. De omgeving straalt kalmte en zekerheid af. Metersdiep in het ruim slaan arbeiders handig een touw om een stapel balen, daar komt de kabel al door het ruimgat zakken, en op het dek staat zwijgend de bootsman en hoog in de kraan zit zwijgend de kraanmachinist en op de kade staat zwijgend de walploeg. De bootsman volgt de bewegingen in het ruim en met minuscule bewegingen van de hand geeft hij - zonder omhoog te kijken - de kraanmachinist zijn aanwijzingen: langzaam, hoger, hoger, stop. Een zwijgende regisseur. En de machinist begrijpt elk klein gebaar en brengt de hijs rustig op precies de juiste plaats. En daar staan de wegers en controleurs met hun boekjes en daarna komt de motor-lorry en voller en voller raakt de loods. Zo gaat dat overal in dat grote havencomplex. En het geoefend oog ziet de waterstad als één ingewikkeld, sluitend systeem. Een systeem, dat rust op kennis en

begrip, op de arbeiders in de ruimen, de dekgasten, de kraanmachinisten, de mannen op de wal, de wagenbestuurders, het één grijpt in het ander. En de één begrijpt de ander.

Naar de 'Veteraan'?, vraagt de kleine kapitein van de motorboot. 'Dat 's nog een aardig eindje'. En daar gaan we door die stad van water, een half uur lang, en elke vijf-en-twintig meter vertelt het kapiteintje iets bijzonders, van elk schip, van elke insteekhaven weet hij wel iets. Om en de nabij duizend schepen komen elke maand Rotterdam binnen en de meeste kent hij wel. 'Wie zijn brood hier verdienen wil, moet de haven op een prikje kennen: de kade, de schepen, de maatschappijen, de mensen'. En hij vertelt, dat de havenarbeiders dat óók moeten. 'Op elke kade moeten ze zich thuis voelen. Want vandaag lossen ze hier, morgen laden ze daar'. Schip na schip, insteek na insteek wijst hij aan, en dan, geleidelijk, verandert het aspect, liggen er minder schepen, naderen we Schiedam. En daar rijst dan, kolossaal eenzaam, als een verdoemd dodenschip, de grijze, steile, verwaarloosde 'Veteraan' op. 'Dat 's de oude "Hoogkerk" van de V.N.S., een stoomschip. Lag in Engeland in de oorlog, maar hij was te traag voor de invasie, 6 mijl. En toen hebben ze hem hier maar neergelegd, als depôtschip voor de regering. En nu heeft de Vakopleiding het vóórschip gekregen'.

We leggen aan bij wat eens de naam 'statie-trap' verdiende en na een half minuutje zijn we al boven. Het schip is minder doods dan het uit de verte leek. Want hier ratelen ook stoomlieren en in het ruim is men bezig met een hijs kisten. 'Nog eens', zegt de dikke bootsman, en daar doet de winch zijn werk al. En wie

alleen maar in het ruim kijkt, zou kunnen denken dat het echt was. 'En nou zakken', zegt de bootsman, en de hijs daalt weer. 'Ja, dat 's hier practijk van het zuiverste water. Maar havenarbeiders kunnen op bankjes zitten ook. Kijk maar eens in de salon.'

Daar zit tussen blauwdrukken, kaarten en schoolborden in, een groep arbeiders te luisteren naar een rustige, Rotterdamse instructeur. Ze variëren van ruim twintig tot over de veertig jaar, en zitten in hun werkpakken, alsof ze zo van het werk zijn gekomen. 'En als de vaten geteerd zijn', vraagt de instructeur, 'hoe kun je dan toch zien waar het spongat zit? Jij daar, De Vries'. 'Ik kijk altijd naar de overslag op de hoepels. Die moet boven'. 'Goed. En wie weet, wat een Mokummer is?' En daar gaat het in koor: een hijs, die uit elkaar is gevallen. Een wil er weten, of zoiets in Mokum een Rotterdammer heet, maar daar worden ze het niet over eens: 'Natuurlijk', en: 'Nee jo, in Mokum hebben ze 't immers uitgevonden'. De instructeur onderbreekt: 'En nu gaan we eens een klamp koffie opzetten. Hoeveel balen hebben we daarvoor nodig?' De ouderen weten dat precies: honderd vijf en twintig. En dan wordt er gewerkt met kleine monsterzakjes, later met kleine kistjes glas, met vaatjes: loods- en laad-theorie. De 'leerlingen' doen hun best en trachten elkaar de loef af te steken: men wil hier leren, men wil vooral begrijpen. Soms barsten opeens discussies los: 'Ja, maar wij hadden laatst een Zweed, waar Piet?, en die stuur daar die wou zijn kissies op de kant hebben'.

Hier is iets nieuws begonnen in de haven: eindelijk wordt er van een oud beroep een vak gemaakt: gediplomeerd havenarbeider.

Nu, enkele jaren na de definitieve oprichting, begint

de Rotterdamse Vakopleiding een danig succes te worden. Steeds meer gegadigden melden zich aan en steeds meer diploma's worden afgegeven. Die diploma's zijn niet zo maar stukjes papier zonder meer, maar ze zijn een daadwerkelijke steun om een arbeider in een hogere loonklasse te brengen en dat is uiteraard een aantrekkelijke kant van de Vakopleiding. Natuurlijk heeft de Scheepvaart Vereniging Zuid die opleiding ingesteld om in de eerste plaats haar eigen belangen te dienen. In haar rapport. 'Een Jaar Vakopleiding' heet het: 'Een belangrijk punt is de rationalisatie en de mechanisatie van het bedrijfsleven, en na de tweede wereldoorlog is er op mechanisch gebied in de haven een grote sprong gemaakt, die de bedrijven nauwelijks kunnen bijhouden. Mechanisatie eist specialisatie, eist vakmanschap, eist opleiding. Het vraagt van de werkgever en werknemer een instelling op de tijd, het heden en de toekomst. Voortdurende inspanning en instelling is nodig. Er behoeven omtrent het nut van de vakopleiding weinig meningsverschillen te bestaan, als men aan de toekomst denkt.' En even daarvoor luidt het: 'Het resultaat van de Vakopleiding moet men op lange termijn zien, want enige goed opgeleide ploegen geven nog geen directe verandering.'

Dat mag zakelijk gezien waar zijn, want er zal daar in Rotterdam voorlopig nog wel niet beduidend veel sneller of veiliger worden gewerkt, en.... ook zullen er wel niet minder fouten tegen goed Nederlands worden gemaakt. Maar *menselijk* gezien is deze opleiding reeds van onschatbare betekenis. Het begrip welvaartspeil houdt meer in dan alleen voldoende brood. Het betekent ook zoiets als 'menselijk geluk' en 'liefde voor het vak'. De schaduw der ongeschooldheid begint te

wijken in Rotterdam. En daarmee wijkt een probleem, waarover Bevin 32 jaar geleden al sprak. Wanneer zal dat probleem geheel zijn opgelost? In Rotterdam zal het eerder zijn dan waar ter wereld.

VIII

Van alles vergeten en vergeven in Ruurlo

... alwaar het na gedane arbeid goed rusten is en alwaar men eindelijk weer eens tijd voor elkaar heeft, zoals het eigenlijk altijd zou moeten zijn.

Er is een grote en zeer heterogene bevolkingsgroep in Nederland, voor wie de acht-urige werkdag een bijzonder vaag begrip is, een fictie welhaast. 'Het werk verlaten' is een zin, die in die bonte groep weinig gebruikt wordt. Elke werkdag weer gaan honderdduizenden Nederlanders op een vaste tijd hun werkplaats, fabriek of kantoor uit, 'ze verlaten het werk', ze kunnen naar huis gaan, en zestien uur lang laten ze dat werk achter zich, zijn ze vrij, hun eigen baas, kunnen ze een kippenhok timmeren of met moeder de vrouw naar de bioscoop gaan. Ze kunnen hun eigen leven leiden in hun gezin. Maar duizenden andere Nederlanders verlaten het werk nooit; voor hen is 'werk' en 'eigen leven' in elkaar overgelopen, voor ieder van hen op verschillende manieren. Voor de één kan het zijn, dat hij dag in dag uit een zware actentas mee naar huis sleept, een tas vol papieren, waaraan hij in de avondlijke uren weer bezig zal zijn. Een ander heeft dikwijls 's avonds conferenties, die onmiddellijk op zijn dagelijkse arbeid betrekking hebben. Industriële leiders, mannen van de wetenschap, mensen uit de kunstsector, hogere ambtenaren, medici, mannen uit de wereld van de publiciteit, dominees, en noemt u verder zelf maar op, zij allen verrichten hun arbeid zeer dikwijls op uren, die òf niet aan vastheid en regelmaat gebonden zijn òf (en ook) niet tot het voorgeschreven aantal beperkt zijn.

Op zichzelf is dit natuurlijk niets bijzonders om te vermelden, elk vak stelt nu eenmaal andere eisen, en schenkt, naar de aard van die eisen, ook weer andere verdiensten, en vele beroepen of posten schenken naast een materieel ook nog zoiets als een *ideeel* inkomen. Maar dat neemt een ander facet aan deze zaak niet weg. Het zou interessant zijn eens een enquête te houden onder de vrouwen (en misschien zelfs onder alle gezinsleden) van de mannen uit de bedoelde bevolkingsgroep naar hun liefde voor het vak van papa. Men zou de uitkomst van zo'n onderzoek uiteraard moeilijk in cijfers kunnen uitdrukken, maar men zou wèl in cijfers kunnen uitdrukken het enorme aantal eenzame uren, die vele vrouwen doorbrengen. En wat de mannen aangaat: er zou een psychologische verhandeling te schrijven zijn over dat tweespaltige schuldgevoel, dat, als doorslaggevend gewicht, nu eens weer ligt in het schaalte 'beroep', dan weer eens in het schaalte 'gezin'. Waarschijnlijk stuit men hier wel op hèt algemene probleem voor alle 'hogere' beroepen. Wie, naast bijv. een redelijke bestaansmogelijkheid, een begrip als 'gelukkig gezin' als één der voornaamste voorwaarden voor een harmonieuze volwassenheid ziet, moet wel bijzonder veel waarde hechten aan 'volkomen' *vrije* tijd. Daarom heeft men misschien kans méér mogelijkheden tot 'ongeluk' te vinden in een welgesteld fabrikantengezin (om maar iets te noemen) dan in een behoorlijk rondkomend arbeidersgezin. En gezien vanuit deze eenzijdigheid heeft het 'hogere' beroep daarom misschien ook wel recht op méér vakantie dan de, laten we maar zeggen, gewone beroepen, daarbij dadelijk gesteld, dat die vakantie wordt benut voor een 'gezinshereniging'. Honderdduizenden kennen dit punt niet als vakantie-doel.

Voor hen is vakantie de toestand van het feestelijke 'andere'. Maar voor honderden uit de 'hogere'-beroepssector is een belangrijke kant van vakantie de toestand van het 'enige', van het 'zoals het eigenlijk altijd zou moeten zijn', van het 'eindelijk weer eens tijd voor elkaar'.

Voor hen geen druk gereis en gesjouw, voor hen alleen maar kalmte en vrede. En voor hen is manvrouw, die eeuwige kern, vaak nòg voorname dan manvrouw-en-kinderen. Als die kinderen klein zijn en nog lastig, dan wil Oma ze wel een paar weekjes hebben, of anders tante Jo en oom Adriaan wel, en als de kinderen al groot zijn, dan gaan die er zèlf wel op uit. En de huwelijksreis begint opnieuw, ook al is men al over de zestig. En men gaat naar het degelijke en rustige familie-hotel, naar Ittman in Nunspeet, naar De Swaen in Oisterwijk, naar hotel Montferland, naar Brinkhorst in Ellecom, naar De Bilderberg in Oosterbeek, naar het Badhotel in Domburg, of naar De Konijnenbult in Vorden, om maar, zonder voorkeur, een klein aantal uit een grote rij te noemen. Sla het boek maar op en prik. Ogen open en kijken. Ruurlo staat er. Hotel Avenarius. Goed naar Ruurlo dan maar.

En daar in Ruurlo slaat men weer een boek op, het gastenboek, en kijkt men tersluiks in de kolom 'Beroep'. Hoofdinspecteur, leest men, arts, industrieel, chemicus, administrateur, en men leest in de kolom 'Naam en Voornamen' en ontdekt een bekend musicus, een bekende dominee, een commissaris van de Koningin.

'U kunt ook à la carte eten', zegt de kellner, maar hij overhandigt u geen lijst, en als uw fantasie niet zo vlot is, helpt hij u met een enkel eenvoudig voorstel. Ja in-

derdaad, met een enkel eenvoudig voorstel, want de nadruk ligt hier niet op restaurant, maar op hotel. Aan weinig tafeltjes meer dan één glaasje jenever voor het eten, op nog minder een flesje wijn bij dat eten: hier huizen - zonder vele uitzonderingen - mensen uit die groep van 'beter gesitueerden', waarin een sober epicurisme traditie is. Het menu vermeldt, Soep - Ossetong - Snijbonen - Zoetje', en dat beschrijft de situatie beter dan welke pen ook. En men eet, en tussen het klinken van het tafelzilver vallen weinig woorden, breekt geen gelach. De sfeer is gedempt, de handeling van het eten heeft iets intiems, alsof men zich er vaag voor schaamt, en korte, bescheiden blikken gaan verstolen tussen de tafeltjes heen en weer. Dit is het glazen huis. Of misschien ook wel alleen maar volwassenheid. En de kellner Bob rent af en aan en daar komen de meisjes met de zoetjes, en dan loopt de grote eetserre langzaam leeg en gaat men in de grote conversatie-zaal in de fauteuils de krant zitten lezen. Want het is te vochtig buiten voor het terras. Het loopt tegen achten. De avond zal nog maar drie uur duren. En morgen is er weer een dag, een nieuwe wandeling. Als het tenminste niet regent.

Men kan, in de richting Winterswijk, van Zutphen uit de Achterhoek binnenstomen, en dan komt men in een gebied, waar Amerikaanse, slagzinnen nog niet in de plaatselijke V.V.V.'s zijn binnen gedrongen, en het lijkt er daar in alles op, dat men er niet zo heel erg gesteld is op grote stromen vakantie-mensen; dat men zich liever niet laat ontdekken, en dat men in alle opzichten Achterhoek wil blijven. Dat wekt misschien associaties op met stugheid, maar wie eenmaal bij een verlaten

boerderijtje water gevraagd heeft en dan thee krijgt aangeboden, omdat dat toch toevallig klaar is - of had u liever melk gelust? -, die wist het woord stugheid weg en laat zijn blik vallen op het kasteel, dat tussen de bomen door zichtbaar is: grootgrondbezit is hier het sleutelwoord dat op vele vragen past. Bijvoorbeeld op de vraag, waarom men juist in de Achterhoek nog zo verrassend veel wild bos kan vinden, waarin van enige aanleg niets te bespeuren valt. Men kan daar uren gaan door een gemengd boomgebied, dat u zachtjes het woord 'woud' toeruist, en waarin het nu en dan zo onverwacht licht kan worden, als u stuit op een lage weide met rood-bont vee. En dan, op een ander moment, ligt daar aan een bosrand een boerderij, met kleine landen er omheen, waarop het koren nog in schoven staat, of waarop de ploeg al rond gaat. Dit is de Achterhoek, maar van elke kleine boerderij blinkt de welvarendheid u tegemoet, die zo rijmend aansluit op de rijkdom van het altijd maar wisselende landschap. Maar waarom getracht het anders te zeggen dan de streekbewoner van honderd jaar terug, die Staring heette?

*'Gij Bosschen, die daar tusschen 't graan,
Wanneer de sikkels veldwaarts gaan,
Opnieuw versierd met lenteblad,
Smaragd gelijk, in goud gevat!
Gij Beken: eeuwigvloeiend glas,
Dat snelt naar Ryn- en Ysselplas,
Maar toeft, aan 't scheipunt van hun val,
Onzeker wien het volgen zal,
En, beurt om beurt, door 't schoon verleid,
Zoo mild langs ieder boord gespreid!'*

Met of zonder Staring, men is daar in de Achterhoek

eensklaps honderd jaar terug, men heeft daar alleen maar het schrikdraad voor weg te denken, en de ruwe blokjes beton hier en daar in de beken. En natuurlijk het staccato van de gemotoriseerde ploeg. Maar voor de rest bladert de kalender hier een eeuw naar achteren. Op vele boerentafels is het hier nog steeds aardappelen met karnemelk, en in de bossen hebben de eekhoorns nog niet die bangelijke haast van de twintigste eeuw. Ringslangen kronkelen hun geheime zinnen in het zand, kleine salamanders rusten paradijselijk op een dode boom, de witte achterlichten van konijnen wippen bedrijvig over de smalle paadjes, en nu en dan zet een ree een nieuwe nuance op het bruin-groene palet. En men loopt in alle eenzaamheid door bos en bos en mens noch huisdier komt men tegen, in geen uur, alleen een koe, die uit de weide is verdwaald, en die nu, op het roepend geloei van haar zusters in de verte, sullig tussen de bomen door de weg naar huis zoekt. En plotseling zit daar op een bank bij een houten brug een stokoud en baardig kabouterijtje in een Zondagsboerenpakje, dat geen boe of ba zegt, als men naderbij komt, en dan, als men groet, rap en onderdanig lacht en daarbij de hand aan de pet brengt, met het gebaar, dat bij eerbied aan grootgrondbezit past. O ja, grootgrondbezit. Landgoederen zoals die van het Huis Ruurloo, de Wiersse, 't Medler, 't Zelle, strengelen zich aaneen - zonder prikkeldraadafscheiding - en vormen samen een uitgestrektheid, die enig is in ons hele land. Eeuwenoude bossen zijn het, waar vrijwel geen nieuw land wordt ontgonnen, en waar tot een uiterst minimum wordt gekapt; de gekapte gedeelten worden dadelijk weer van nieuwe aanplant voorzien. Grootgrondbezit. Geen natuurreservaten hier - toegang op vertoon

van de wandelkaart - en geen richtingaanwijzers, iedereen moet hier zijn weg maar vinden. Staring is hier verward, vriendelijk gezegd: geconsolideerd, de negentiende eeuw is hier al 152 jaar oud.

Hier achter Zutphen is het inderdaad een volstrekt ander Nederland, volstrekt anders ook dan het naburige Twente, waar de industrie zegeviert over het landschap. Geen industrie in de Graafschap, en geen neiging tot industrialisatie. Een volstrekt ander Nederland. Niet alleen in de groene sfeer van de landgoederen, maar ook in de dorpen. In Ruurlo bijvoorbeeld mag niet gebouwd worden, een enkel huis misschien nog wel, maar zeker geen fabriek. Hier hebben de dagen nog een ouderwetse goedmoedigheid, een ongehaastheid, die het hart doet vollopen met heimwee naar de goede bladzijden uit het geschiedenisboek, een heimwee, dat wanhopig verzet oproept tegen de gejaagdheid, het maar voort en voort en voort moeten in en met de eigen tijd. Een ander Nederland, ook in de sfeer van wei- en bouwlanden, met honderden paden daartussen, overal omzoomd met akkermaalshout. Hoe lang lijkt het geleden, dat de onderwijzer dat woord in de klas bracht: 'Kijk, jongens, en van de schors van dit eikenstammetje, daar maken ze nou run van, run, weet je wel, waar je het leer mee looit'. Akkermaalshout, om elk klein stukje bouwgrond, om elk weilandje, en dat geeft een wirwar van ontelbare laantjes, waarin men steeds loopt als in laag bos, een wirwar, waarin men de weg verliest, de torens van het dorp niet meer ziet, en wèg is; zelfs de A.N.W.B. heeft het onzinnig gevonden hier richtingaanwijzers te zetten, er zijn té veel kruisingen..... En dat is dan alles: geen speeltuinen, geen dancings, bioscopen, geen belvédères, geen stoffige kampeerterre-

nen. O ja, één ding: de Doolhof, en nog wel de grootste in Nederland. Hij bestaat geheel uit natuurlijke laantjes en iedereen mag er in zonder dat het een cent kost. Iedereen, die hem kan vinden tenminste, want nergens wijst ook maar één bordje u de weg.

Opstaan 's morgens, niet te vroeg, en ontbijten, niet te kort, en wandelen daarna, niet te vlug, en dan de koffie - 'wat zullen ze nu weer klaargemaakt hebben, mmm, roereieren met tomaten vandaag' - en daarvoor moet ook de tijd worden genomen. En dan: 'Ja, dat zult u nu gek vinden misschien, maar na de lunch doen mijn man en ik de laatste dagen steeds een tukje.' 'Waarachtig, ù ook, wij doen dat van de eerste dag af aan al, die boslucht is ook zo zwaar, hè'. Een deel gaat dus naar zijn kamers, een ander deel gaat nieuwe paden verkennen: 'Er kwam hier twintig jaar achter elkaar éénzelfde familie, en elk jaar kwamen ze weer bij me met de mededeling, dat ze nog wéér een nieuw paadje hadden ontdekt.' En een ander deel gaat op het terras. Met een boek. En om zo nu en dan even op te kijken naar het auto-verkeer, dat - flits, brombom en zoem - vrij druk is daar over die dorpsstraat. Weinig auto's stoppen voor het hotel, ook niet later in de middag, tegen dinertijd: dit is een pension-hotel. En een terras-café, het meest voor klein verkeer, fietsers en wandelaars. Op warme dagen kan het hier druk zijn, maar tegen de avond dunt het terras al uit en vinden de vaste gasten hun eigen plekjes weer. Veel paren, slechts enkele echtparen met kinderen. En die kinderen geven met teveel drukte. Want enkele tientallen meters verder ligt de dépendance, en wie het geluk heeft daar met zijn kinderen kamers te hebben, zit midden in een grasveld, waar

Marinus en Marietje overdag net zoveel kunnen springen en koppetje duikelen als ze willen. En Papa zit dan in de zon aan een tafeltje te schrijven. - 'Toch nog', denkt Mama - en daar komt dat nieuwe echtpaar ook weer van de wandeling teurg. - 'Hebt u nog canterellen geplukt?' - en Marinus en Marietje gaan thee halen uit het hotel en Papa zegt: 'Na de thee gaan we wandelen, ik hou er mee op. En morgen gaan we met zijn allen een grote fietstocht maken'. Wandelen en fietsen. Auto's worden hier niet zo heel veel gebruikt, ook niet door de gasten, die met hun eigen wagen zijn gekomen. 'Dat 's nou zo gek, maar vaak laten ze hun fietsen dan nog met de trein komen. Aan een auto heb je hier niet veel'. Wandelen en fietsen dus. En lezen na het diner. En vroeg naar bed. Dat is rusten in Ruurlo. 'Kijk, dat zit zo', zei die ene meneer, 'de kinderen wilden van het jaar zo graag naar Zwitserland, en ik vond dat best, maar, zeg ik tegen mijn vrouw, dan wil ik eerst een weekje uitrusten in Ruurlo. Dan zal ik voor Zwitserland wel fit genoeg zijn. Nou, en na die twee weken komen we dan nog eens een weekje uitrusten, zonder de kinderen natuurlijk.'

En dan begint het weer, van telefoon, vergadering en actentas en 'Bel mijn huis even op, dat ik een uur later kom met eten, maar geef eerst nog maar dat telegram door' of van: 'Vergeet je niet, dat je de jongelingenvereniging vanavond hebt, en dat je dus morgenmiddag op ziekenbezoek gaat en dat je daarom morgenochtend al aan je preek moet beginnen?' of van: 'Die Waardenburg had toch nog weer pijn en of ie nu om acht uur nog even mocht komen' of van: 'Annuleert u dat dan maar, want die andere conferentie is nu toch juist net

even belangrijker geworden', of van: 'Hier zijn de gegevens, ja, hij is een uur geleden gestorven, en of u dat artikel over een uur klaar kon hebben'. En zo gaat dat door, overal in Nederland, tot midden 1952. Zo gaat dat rusteloos door. 'Ja lieve schat, 't is niet anders, maar laten we dan proberen morgenavond naar de Schouwburg te gaan'. Dat is dan weer uitgesteld, een heel eind, wel vierentwintig uur. Wat kun je niet allemaal doen in een paar uur. Naar de Achterhoek gaan, bijvoorbeeld, in het spoorboekje is het heel dichtbij. Maar sla het spoorboekje dicht en het is vèr, vèr weg. Wel van 1852 tot 1952. En dat is soms even ver als papa van mama.. Maar als dan eindelijk, in Ruurlo, een hele eeuw wegkrimpt, een schuldgevoel niet meer aarzelt tussen 'beroep' en 'gezin' en papa niet meer vraagt: 'Wat zei je?', dan is 'Alles vergeten en vergeven. Je echtgenote. Adres: Ruurlo.'

IX Van Deugdzaam Nachtleven in Groningen

... alwaar aan de weg van de zonde weinig lampjes branden en alwaar een ijzige wijsvinger de loszinnigen naar Mokum drijft, omdat men in het Noorden s' nachts sláápt.

Wanneer begint de nacht? Precies om 0.00? Eerder? Later? En wanneer begint gisteren? En wanneer vanochtend?

Het kenmerk der steden is, dat gisteren altijd later begint dan middernacht, en dat de grenzen van vandaag en morgen door elkaar lopen als de frontlijnen in een duister niemandsland. Men is niet meer op eigen terrein, niet meer in eigen wet, alles is mogelijk.

In Groningen begint de nacht als de laatste trolleybussen zich soepel en geluidloos uit de voeten maken voor het langzame motorgedreun van de stadsreiniging. In Groningen begint de nacht met de sproeiwagen en dat is symbolisch.

Van de Grote Markt komen de twaalf slagen van de 'Olle Grieze' en de burgerij, die zichzelf na de bioscoop nog heeft uitgesteld achter de brede ramen van Willems, wil nu huiswaarts. Het afrekenen gaat statig en de sfeer van het verplichte bezoek aan een vreemd sterfhuis wordt tot het laatst volgehouden. Want zo is dat daar: iedereen kent iedereen, men zit nu eenmaal te kijk voor de Herestraat, nietwaar, en per slot is Groningen heel iets anders dan Maastricht. Het is ongetwijfeld zo, dat men zich dat, soms vaag misschien, altijd bewust is, ook 's Zaterdags en 's Zondags, als de jeugd wel eens wat joliger met het glas omspringt.

Maar nu is het een dag in de week en vader en moeder, dochter en schoonzoon - het lijkt een geliefde combinatie daar - verlaten het restaurant en zoeken met zekere, niet te haastige stap het woonhuis op. Maar wij gaan een andere weg en zoeken de stad en wat daar leeft in het grensgebied van nacht en morgen.

Is er iets heerlijkers dan het dwalen door een nachtelijke stad? En deze stad heeft het, dat langere vasthouden van de nacht, men voelt dat zó: waar men ook gaat in dat oude binnenste, over de Grote Markt of de Vismarkt, door Folkinge- of Gelkingestraat, langs het Zuiderdiep of elders, hier is de ochtend nog niet begonnen: licht hier en daar, een luidere stem, een moeilijk geschuifel in het donker verraden dat.

De burgerij, dat is duidelijk, wil daar geen weet van hebben, al de honderden en honderden dode ramen spreken daarvan een degelijke taal, en de enkele verlichte, waarachter geeuwend een man zijn das losknoopt of een vrouw het bridge-tafeltje afruimt, zijn nóg plastischer van beeld.

Maar ergens moet het toch ook voor de degelijken mogelijk zijn na middernacht nog buitenshuis te wezen? Deze rijke stad met handel in granen en hout en thee en tabak, met fabrikanten van tricotages en confectie, rijwielen en wat al niet meer, met beroemde branders van koffie en even beroemde boekdrukkers, die manlijke rijkdom moet toch tenminste één soos bezitten, zo denkt de bezoeker. En hij zoekt en zoekt en zal niet vinden. Al wat hij vindt aan societeit is in handen van de student, en daar blijft verder ieder ander af. Nee, handel en ambacht slapen na middernacht, daar helpt geen zoete herinering aan het fin de siècle meer aan. Geen soos voor papa - en mama vaak nog alleen

thuis na twaalven -, geen Bordeaux meer en 's duivels prentenboek voor mannen alleen. En wie dat wil begrijpen, moet ook de stad van overdag kennen. Bijna honderd en veertig duizend mensen leven daar in de zindelijkste en helderste straten van Nederland, en ze leven er anders dan in het Westen, in 'Holland', zoals het er heet. De polsslag is trager, de bloeddruk lager. Men praat minder snel, handelt minder snel, maar zekerder, lijkt het. Zelden wordt men vlug geholpen in een winkel, maar dikwijls zijn de prijzen lager. En zo gaat het toch ook? En zo gaat het toch beter? Natuurlijk, ook hier ziet men ze zitten achter hun borrel om vijf uur, de mannen van de handel. Even uitblazen mag toch? En die borrel zal dan wel eens wat stevig zijn - ze weten er daar weg mee -, maar 't is een ander afblazen dan in de nerveuze city's van het Westen.

"t Mot ja nait te gek wordn, jong'. En dus: Geen smoking, geen nachtclub. Nee: 'Dat ister bie ons nait bie. Gain flauwekull!' En die het toch nodig hebben, gaan dan maar voor zaken naar de hoofdstad, zo nu en dan. Want de wijzerplaten van de Martini zijn strenge ogen en overal heerst onzichtbaar de spitse wijsvinger van buurman.

Dat schijnt niet altijd zo te zijn geweest. Als men tenminste leest, hoe de politie zich in vroeger eeuwen gedroeg, kan men nagaan, dat ook het hek bij de burgerij wel eens van de dam moet zijn geweest. Het luidt, dat 'van de politiedienaren niet werd geëist, dat zij waren "drankvrij", die term verstond men toen nog niet. In de 16e eeuw ontvingen de stadsdienaren zelfs een zeker quantum wijn na bevolen dienstverrichtingen; later, in de 17e eeuw, komt deze uitdeling, althans in natura,

niet meer voor. Drankmisbruik werd de dienaren der openbare orde dan ook niet zo zwaar aangerekend als in onze tijd. Voor de ratelaar was in zijn instructie bepaald, dat hij zich in zijn dienst van "vol" drinken moest onthouden'. De Groningse Volksalmanak (van 1919) vermeldt verder: 'In 1730 kwam een politieschandaal aan het licht, waarin de schout zijn adjudant en een dienaar een rol hadden gespeeld, dat de vroede vaderen de haren onder hun pruiken ten berge deed rijzen. Wat was er gebeurd? Men was tot de ontdekking gekomen, dat de mannen, wier eerste en voornaamste taak het was streng op te treden tegen de houders van verdachte huizen, zelf een dergelijke zaak exploiteerden, waaruit zij een zoet winstje maakten'. Zegt dat 'zoet winstje' al veel, in de jaren vlak voor de Franse Revolutie deed de burgerij openlijk aan politiek, zowel in vergaderingen als in societeiten, in kroegen en herbergen, waar ze bleven plakken zonder zich om het klokje van gehoorzaamheid te bekommeren'. Een eeuw later was de politie bepaald minder tolerant: Drie officieren, die het al te bont hadden gemaakt, werden eenvoudig bij de benen gegrepen en zo over straat gesleept naar het politiebureau. In welke staat zij daar aankwamen, laat zich gemakkelijk denken; van hun mooie uniform was weinig meer te bekennen. Algemeen was de afkeer over dit on- en hardhandige optreden, doch men meende in die dagen er aldus de schrik te moeten inhouden; wie niet horen wilde en niet heel spoedig gehoorzaamde, moest het maar aan de lijve gevoelen en werd met vuist en stok bewerkt tot hij murw was.

Nee, dan heeft de tegenwoordige politie het beslist

gemakkelijker, al worden er 's jaarlijks toch altijd nog 600 gevallen van openbare dronkenschap geconstateerd en vinden er 120 verkeersovertredingen plaats door dat ene glasje te veel. Maar dat ligt dan zeker niet aan een minuutje te veel open, want aan het sluitingsuur wordt streng de hand gehouden.

'Geopend 5-1 uur 's nachts - Sluiting 2 uur', staat er op het kaartje van de 'Charles Bar', eigenlijk de enige echte nachtbar in Groningen, die geen verbinding heeft met hotel of restaurant. De andere, de 'Cherry Bar', moet nu al sinds lange tijden 's avonds om één uur gesloten zijn: Bacchus schijnt Chronos daar een enkel keertje in verwarring te hebben gebracht. Wees echter gerust, dorstige reiziger naar het Noorden, die niet gemakkelijk inslaapt op een vreemd bed: ook elders kunt u op legale wijze tot twee uur op de kruk: bij Frigge, 't Luifeltje (van Baulig), de Kajuit (van De Faun) en in de bar van hotel De Doelen. Maar overal: voor 1 uur binnen zijn, daarna gaan er alleen nog maar mensen uit.... En denk niet er de sfeer van Leidse- of Thorbeckeplein te treffen: U ontmoet er wel het gladde tropical costume van de zakenman van elders, maar zelden of niet een eenzame inheemse. 't Zijn alle zaken, die in de categorie 'onbesproken' vallen, al zal dan soms een erg ordentelijke Groninger geneigd zijn het begrip 'zonde' aan deze établissements te koppelen.

Goed, goed, nu het hoge woord toch gevallen is: op weg naar de zonde dan, want die moet er toch ook te vinden zijn. Het heeft zich immers al lang verraden straks. En dus naar de Gelkingestraat, zoals ons gezegd is, naar De Pijp, waar ex-bokser Nolle de bierpomp

hanteert, of naar het café van Otto aan de overkant. En als men daar dan rustig aan zijn glas zit en het harde staccato van het dialect vergeet, dan kan men zich denken op de Nieuwedijk. Heel Groningen weet: zo gauw overdag de keurige winkels gesloten zijn, de avond valt en de muziek begint in het café, heerst hier de zelfkant. En wie bij Willems loopt, bij Baulig of Frigge, komt niet zo gauw hier; dit is een andere wereld, hier is met de wijsvinger afgerekend. En daarom zal er wel geen nachtpermissie zijn: om één uur hoort deze straat al weer aan de slapende winkeliers. Maar daarvoor: Nieuwedijk daar, dezelfde jurken, de geur van een doodvermoeide kermis, de petjongens van de borreltjes, en de spiegels. Het is alles zonder grandeur, en de zonde hier maakt niet angstig, niet vrolijk, alleen maar droevig eigenlijk.

De onvermijdelijke man van 'ach ja, vroeger' - waar treft men hem ooit niet? - weet te vertellen over de schone dagen van de 'Mille Colonne', waar de meiden en de losse burgerknappen elkaar vonden. Dat was in die wilde, roerige tijd van na de eerste wereldoorlog. Op 28 Augustus, de stedelijke feestdag van het ontzet van 1672, kwam dan over een enkel glaasje bier het gezeten volk een kijkje nemen en ook in de Meikermis vielen er nog wel eens nieuwsgierige gezichten waar te nemen. Dat is verleden, de 'Mille' bestaat al jaren niet meer, en daar is om getreurd. Het verhaal wil, dat de mooiste der meiden huilend over de sluitingsramp de Grote Markt is opgelopen. Haar glanstijd was voorbij, het feest afgelopen. Ze biedt nu appels te koop, en wie associeert dat nog met de zonde?

Nee, het feest en de vrolijkheid zijn er uit, de warmte van het rode pluche is literatuur geworden, en al wat

rest is het schamele deurleunen in straten rondom het Zuiderdiep, zijn de duistere logementen, de kleine café's, waar de penoze hangt, kramers, bietsers en een verdwaalde zeeman, en waar de geuren van bier, rode kool en chloor de armoede markeren.

Maar daarmee is het lied niet uit, vergist u zich niet. Want de mannen in tropical, die na het legale sluitingsuur nog dorst voelen - of iets anders - krijgen hun adressen wel toegefluiserd, en zacht gaat de bel in de stiekeme nachthuizen hier en daar. Wie er interesse voor heeft, moet de adressen zelf maar halen, daar schuilt nog een element van verrassing in ook, maar pas op: de politie kent de stad even goed als de barkeepers. Alleen: het is dames niet verboden in eigen huis een borreltje te schenken, aan wie dan ook.

En dat is alles tegenwoordig, als wij ten minste het nachtelijk geroep der studenten vergeten. Want dat is een ander hoofdstuk: de studenten staan buiten de dodende straal van de wijsvinger. En ten slotte: boven hun theewater hangen niet de duistere dampen, die naar het verborgene trekken. Het is daar alles fris en vrolijk van de lever, en de stad weet het en Hannes weet het, de aapjeskoetsier, die al zo menig jonge man regelrecht thuis heeft afgeleverd.

En hup, daar gaat Hannes' hand groetend omhoog naar de chauffeur van de sproeiwagen. Gezapig klost het paardje weg in de nacht, en brede waterstralen leggen het asfalt in de glans. De stad krijgt haar douche, het vuil word weggespoeld naar de riolen. Het is ruim twee uur nu, de ochtend is in Groningen begonnen.

En de moraal? Zeg mij hoe gij 's nachts leeft, en ik

zal zeggen wie gij zijt. 'Het nachtleven van Groningen? Dat speelt zich af in Amsterdam', zei een cynicus, 'de wijsvinger drijft de loszinnigen naar Mokum'. Maar hoeveel loszinnigen? De Amsterdamse hotelregisters leveren per nacht toch zeker geen honderd en veertig Groningse namen op, en dat is minder dan één tiende procent van Gruno's bevolking. Negen tiende procent is misschien elders bezig een gat in de nacht te slaan, maar de resterende negen en negentig slaapt vast en gezond een zekere slaap. Open en fris is de oogopslag des ochtends, even open en fris als de straten en pleinen, en even degelijk. En wie dat alles nog niet genoeg zegt, luistert naar twee woorden, die de Groninger herhaaldelijk gebruikt: 'Gain flaauwekul', en daarmee is alles uitgesproken.